

Education and Culture DG

Lifelong Learning Programme

Румен Вълчев Анна Пилаваки Любица Черна

Въведение в неформалното образование

София 2009 г.

„Въведение в неформалното образование” се издава в рамките спонсорирания по програма Образование за цял живот на Европейската комисия проект: „Нов шанс. Обучение на обучители в областта на неформалното образование.”

Партньори по проекта:

Фондация център „Отворено образование”

Демократична трудова федерация на Кипър – Кипър

Независим християнски синдикат – Словакия

Национален професионален съюз "Промяна" –България

Ноема –Финландия

Този проект се осъществява с финансовата подкрепа на Европейската комисия. Публикацията отразява възгледите само на авторите и Европейската комисия не може да бъде отговорна за каквато и да е употреба на информацията съдържаща се в нея.

Съдържание:

Въведение

Образованието в съвременния свят

История на неформалното образование

Политика на Европейския съюз в областта на неформалното образование

Формално, неформално и информално образование

Формално – неформално образование

Същност на неформалното образование

Теории за ученето

Възрастните учещи

Оценяване на неформалното образование

Заклучение

Приложение: Стандарти за обучители в областта на неформалното образование.

Използвана литература

Въведение

В наши дни развитието на системата за неформално образование е един от най-важните и коментирани процеси в образованието. Дотолкова вече привикваме с идеята за неформално образование, че дори не задаваме простия въпрос - каква е етимологията на думата не-формално.

Както твърди един автор „ В моя речник /Уебстър 1988г./ частицата „ не” е приставка, която означава отсъствие на нещо, обратното на нещо - с други думи „противоположното на нещо. Неформалното **образование** не е противоположно на формалното образование. В много отношения те са подобни или частично съвпадат. Доколкото неформалното образование притежава своето определение и уникална философия е по-добре думата да се пише изцяло”. „Не-формално” следва да бъде оставено само за случаите, когато искаме да обявим отсъствието на формалност или пълната противоположност на формално образование. /1/

Следователно, едно от първите неща, които трябва да знаем е , че неформалното образование не е противоположно на формалното, а представлява отделна образователна парадигма, развита на основата или в опозиция на формалното образование, парадигма, която днес се приема от по-голямата част от образователния свят.

Нашето време е време на синтез. В първата година на 21 век Асамблеята на Съвета на Европа отбелязва в Декларация: „Асамблеята признава, че формалните образователни системи не могат сами да се справят с предизвикателствата на съвременното общество и следователно приветства тяхното укрепване с неформални образователни практики...Асамблеята препоръчва на правителствата и отговорните власти на страните-членки да признаят де факто неформалното образование за партньор в образованието за цял живот и да го превърнат в достъпно за всички”. /2/

В нашия проект **„Нов шанс. Обучение на обучители за работа в неформалното образование”** по програма **ГРЮНДТВИГ** на програма **„Учене за цял живот”** на **Европейската комисия** ние се опитахме да намерим практически отговор на посочените развития и да изследваме заедно с преподаватели и синдикалисти от Кипър, Словакия и България шансовете и перспективите, които открива пред тях развитието на системата от неформално образование.

Навремето често цитираха Ленин, че профсъюзите са „школа за комунизъм”. Двадесет години след рухването на комунистическата система в нашата част от света, ние може също така просто да отбележим, че синдикатите или фактът на принадлежност към организация на гражданското общество е знак, че всеки член е част от могъща система за неформално образование и че действително синдикатите са школа, институция или просто подходящо образователно пространство за членовете си, които са изправени пред предизвикателството да бъдат ефективни в глобалното общество на знанието. Ако това е така, всеки ще може да намери в подобна институция своите шансове като учещ се или като учител и за да увеличи тези шансове, човек трябва да разбере по-добре света на неформалното образование.

За България данните за 2007г. показват, че 48,5% от възрастното население /25-64 години/ участва в някаква форма на учене за цял живот. Разбира се, този процент е доста по-нисък от процента на включеност на възрастните в Западна Европа, но все пак е потвърждение на бързо разширяващата се система за неформално образование.

Това, което е показателно е, че сред по-младите /25-34 години/ този процент е два пъти по-висок отколкото в групата над 45 години. Процентът на възрастните учещи се след завършване на висше образование е 71 в сравнение само с 23% на тези, завършили само основно образование. Заетите са 61% , а само 19,9 % от безработните са включени във форми на неформално образование. Възрастните учещи от големите градове са 52,2% срещу само 38 % от тези в малките населени места. Жените са малко по-активни в ученето за цял живот от мъжете.

Всички тези данни са твърде подобни на данните от Словакия и не твърде различни от данните за Кипър и това ни дава основания да опишем нашите общества като начален етап на обществото на знанието. С други думи, за да разберем неформалното образование и процесите на учене за цял живот, ние трябва да разберем природата на съвременното образование, контекста на обществото на знанието, който е определящ за всички видове образование извън системата на формално образование.

Съвременният свят и образованието

Към общество на знанието?

Знанието или по-точно целенасочената употреба на знание в индивидуалния и социален живот е отличаваща черта на нашата епоха. За пръв път в историята на човечеството знанието се прилага към всеки момент на човешките действия — от отварянето на бутилка до планиране качеството на живота в дадено селище.

За пръв път в развитите страни традицията отстъпва място на определено от знанието действие, на разработен алгоритъм. Очевидно е, че обществото на познанието започва да господства безпределно. Както казва Питър Дракър „центърът на тежестта се пренася към работника на знанието, а всяко предприятие става учеща се и обучаваща институция“. /3, с. 135/

В обществото на знанието метафората на фабриката е заместена от метафората на организацията, или по-точно организацията е ключовият елемент на съвременния свят. А организацията през последните няколко десетилетия във все по-голяма степен се изгражда на основата на ученето, на знанието, на използването и произвеждането на знания, на все по-цялостното обвързване на потенциала на човека с работата в нея.

С всеобхватността на знанието идва като логично и триумфът на съвременното образование, изразяващ се в неговата масовост, задължителност, увеличен брой години в училище, пряка обвързаност с разделението на труда.

Парадоксално или закономерно, но съвременното образование сега се изправя пред няколко съдбоносни за бъдещето му въпроси:

- Как лавинообразното, несъразмерно нарастване на знанието да бъде обхванато в училищните програми и как обикновеният човек да усвои същественото, необходимото от знанието и в личен план и за да бъде част от обществения живот?
- Какви са критериите, по които да се прави подбор на знанието и по които младият човек да осъществява своя избор?
- Как да бъде установена връзката между знанието и индустрията, от една страна, и образованието — от друга, между две взаимнообуславящи се, но и трудно взаимодействащи си реалности?

Тук може само да се отбележи:

- че образованието никога не е било по-завладявано от идеята за знание, но и никога не е било по-затруднявано от тази идея;
- че никога отговорите за взаимодействието и отношенията между знание и образование не са били толкова отличаващи се и толкова неопределени;
- че никога образователната теория не е била затруднявана да предвиди развитието на образованието в едно общество на знанието;
- че никога и обществените съмнения относно пригодността на образованието в контекста на общественото развитие не са били толкова големи и така ясно изразявани.

В това е и главният парадокс на образованието в епохата на знанието. Колкото по-всеобхватна и рационализирана е образователната система, толкова тя става по-неспособна да подготви човека на съвременното общество и толкова отстъпва място на стихийното социализиране.

Казано най-общо развитието на съвременното знание поставя под въпрос системата на образование в досегашния ѝ вид, обхващаща само ограничен период от живота на човек.

Знанието се превръща в определящ фактор на общественото развитие. Независимо от всички трудности, съвременното общество се превръща в учещо се общество. В това е и най-големият парадокс — отслабването на образованието като система се съпровожда от непрекъснат и повсеместен процес на учене. В учещото се общество за първи път говорим не за усвояване на определен обем от знания и получаване на дадена квалификация, а за развитие, за изграждане на способности, облекчаващи търсенето и придобиването на нови знания, нагласи и метакогнитивни качества.

Наблюдава се преход от индустриален свят с ясно определени и относително ниски изисквания към работната сила към общество, отличаващо се с растеж, със сложност, с нарастващи взаимодействия

тивия, но и с нарастваща несигурност. Парадоксално безработицата в това общество се съчетава с нарастването на търсенето на работна сила с изброените по-горе компетенции.

Отговорът на образователната система е развитие на общото образование, където могат да бъдат изградени тези общи компетенции. „То трябва да дава възможност за изграждане на технологична основа, която да позволява на учениците да разбират техническата култура на обществото.“ / 4, с. 260/

Вторият отговор е в образованието за цял живот, което ще помага на човек да отговаря на постоянно променливите изисквания на съвременното общество, да бъде мобилен, да придобива възможности за усвояване на нови професии.

Очертаващият се съвременен модел е общо образование, последвано от начално образование за започване на професионален път (избор на първа професия) и след това продължаващо образование като функция на потребностите на предприятията, но и на индивида.

След като знанието се превръща в централен ресурс на съвременната икономика, то системата, даваща знание, се превръща в основна система на обществото. Не за пръв път в световната история процесът на всевластие се нуждае от време, за да бъде утвърден. Образованието е в този преходен период на утвърждаване на собственото могъщество, на институционализиране на механизмите за упражняване на това господство. От една от ключовите системи на обществото, то се превръща във водеща система — в това е смисълът на развитието в съвременната епоха. В този план и ценността на отделния човек зависи от неговата способност да придобива и да прилага знания. При типичното индустриално общество стойността на човека се измерва с количеството получени знания, усвоени чрез стандартната система за предаване и придобиване на знания. Днес все още, за да се утвърди като водеща в световен план, образователната система трябва да намери точно пътя за развитие на метакогнитивните способности на отделния човек, да надрасне тясната специализация и механичност, наследени от индустриалното общество.

Характерът на познанието определя и модела на образования човек в началото на 21 век. Образованият човек днес се доближава до съвременния идеал за съчетаване на социални умения, когнитивни способности и цялостна емоционална и интелектуална компетентност.

Естествено е, че това не може да се постигне само в рамките на традиционната система на формалното образование, наследена от индустриалното общество, че новата система на образование за цял живот се утвърждава като обхваща или обединява в една цялост и съществуващите по-скоро паралелно досега системи на неформално образование, както и системата за информално образование.

Знанието преобразува света, но все още не е променило образованието. Предизвикателствата, които поставя общественото развитие пред съвременното образование, са многобройни. Ключово е предизвикателството за несъответствие между образованието и познанието, за избягване рисковете от опростяването, от диференцирането на придобиваните знания от вида учебно заведение и социалната среда. Неимоверният ръст на познанието изправя образованието пред опасността от социално изключване, от социална пасивност, от обричане на послушание на елитите, от обезсмисляне на демокрацията.

Нека не забравяме, че в устройството си сегашната система на формално образование прилича твърде много на ключовата структура на модерното общество — фабриката с нейните принципи на стандартизация, централизация, концентрация, бюрократизиране, максимализиране. Този образователен модел съпътства всички масови форми на модерното общество. „Икономиката на индустриалното общество е икономика на еднократната употреба на изчерпващите се и невъзстановими ресурси и на природонесъобразните процеси, преследваща главно икономическото развитие.

Подобна е и идеята за традиционното формалното образование – еднократно придобиване на знания за многократно, но практически непроменяща характера си употреба.

Новата икономика е икономика на познанието, на мисълта, на многократната употреба, на рециклирането, на широкото използване на информационни ресурси, които дават възможността да се преодолее относителната ограниченост на материалните. Всичко това означава разчупване на модела на формално образование, търсене на възможности за бовързване на различните алтернативни начини на учене в рамките на целия човешки живот и в рамките на цялото общество.

В съвременното ни постмодерно или пост-индустриално общество се наблюдава надмощие на индивидуалните (свобода, личен израз) над колективните ценности (сътрудничество, принадлежност към дадена формация, участие), както и изоставяне на материални ценности за сметка на ценности на принадлежност, уважение, интелектуално удовлетворение. Типичните ценности за модерността като ефективност, развитие, икономическа рационалност не са вече подходящи за отделната личност. За нея е важно повече да изрази себе си, да върши работа, която има смисъл.

Управлението на собствения живот, съзнателното му преживяване и включване в решаването на проблемите в локален или в по-общ план е характерната черта на новото време. Търсенето на локални и лични пространства и търсенето на собствена идентичност в този контекст е основна придобивка на постмодерността. Съвременният човек може само да бъде подготвен за това търсене и учене в рамките на началото образование, но трябва да е способен да го следва през целия си живот.

Образованието все повече става глобално и това важи не само за държавите членки на Европейския съюз — глобалността се изразява както и в глобалната проблематика, така и в съгласуването на политики или в началото на обща образователна политика. Глобалността се изразява и във възможността на младия човек да бъде мобилен в рамките на глобалното образователно пространство. Глобалността е и в придържането към един и същи принципи — като се започне от принципите на демократичното общество и на правата на човека и се стигне до принципите на изграждане на образователни системи, на провеждане на образователни рефор-

ми. Глобализирането на образованието би могло да се характеризира като осъществяването на свободно движение на обучители, обучаващи се, образователни идеи и капитал (знание и средства) в рамките на международното общество. Този процес на глобализация е коренно различен от традиционното образование, което утвърждава абстрактни ценности и закони, но на практика си остава локално ограничено, а учещият се – затворен в неговите граници.

Световното глобално общество и е световно рисково общество. Осъзнаването на рисковия характер на глобализацията в световен план означава, че обществото има само един път — „активно включване на населението в дебата върху проблемите на глобалния свят“. В този план е и новата роля на образованието: то трябва да стане първата арена, на която младите хора събират познание и умения за разбиране на глобалните проблеми и на която те ще се връщат през целия си живот. В този смисъл образованието за рисковете на съвременността е повече от всякога предопределено да бъде демократично, масово, критично образование, образование за цял живот. Животът в рисков свят предопределя необходимостта от непрекъснато учене и образование за появяващите се или променящи се рискове и обстоятелства – както в личен и в групов, така и в национален или глобален план.

Затова и както подчертава Улрих Бек — „един от големите политически отговори на глобализацията гласи: изграждане и разширяване обществото на образованието и знанието: удължаване, а не съкращаване на образованието: отслабване или отхвърляне на неговото тясно обвързване с определени работни места и професии и ориентиране процесите на образование към широко приложими ключови квалификации» / 5, с. 211/.

Приближаването на бъдещия фокус е ключова задача на образованието, защото образование без измерението на бъдещето означава виртуален и изсушен свят, който и така ще сведе до минимум социализиращата роля на формалното образование. С подобно образование в глобалното общество рискуваме да добавим втора виртуална реалност до тази на компютрите и по този начин младите хора да бъдат окончателно отчуждени от обществените

проблеми, да ги превърнем в зрители, но дори не на реални, а на виртуални или отминали събития.

Както и ученето за живот и действие в рисковото общество, така и образованието, насочено към бъдещето следва да обхваща целия живот на човек. По този начин учешият се мотивира за дейности, може да си поставя реално осъществими цели и да решава реални проблеми - за разлика от традиционния невдъхновяващ, основан на трудно достижими цели или утопии образователен модел.

Най-сетне, разпространяващата се през последните две десетилетия идея за устойчиво развитие, преведена на езика на образованието, означава: изграждане на образователна система, намираща се в динамично равновесие със социалната среда, при същевременното осигуряване на плурализъм в системата и подобряване качеството ѝ; осигуряване на автономия на отделните образователни структури и приемане принципите на лична ангажираност, участие и сътрудничество от образователните актьори; развитие на националните системи на образование върху тези принципи и изграждане на глобална образователна система. В индивидуален план идеята за устойчивост на образованието може да се обобщи с прочутите четири принципа: уча, за да зная; уча, за да правя; уча, за да живея заедно; уча, за да бъда.

Уча, за да зная — как да живея в този рисков свят;

Уча, за да правя — за да изграждам света около мен и отношенията ми с другите хора на хармонична основа;

Уча, за да живея заедно — мога да постигна тази хармония със себе си и със света само заедно с другите хора;

Уча, за да бъда — за да открия своя аз, за да се утвърждавам в своя свят и в света с другите, за да бъда аз и в отношенията си с хората, и с природата.

Така образованието в контекста на устойчивото развитие означава образование за цял живот, адаптиращо човека, насочено практически, развиващо хармонично личността му, осигуряващо

разнообразни и съдържателни преживявания, насочени и към адаптирането му към условията на глобалното общество.

Другият залог за развитие на човешкия потенциал е неимоверното нарастване на свободното време. Отново образованието е това, което може да структурира и да придаде смисъл на свободното време. Точно в този план е най-очевидна връзката или по-скоро невъзможността да бъдат отделени образованието от културата, но и невъзможността всичко това да бъде ограничено в рамките на системата за формално образование, колкото и тя да се разраства във времето. Свободното време в този смисъл е основа за развитието на неформалното и информалното образование.

Съществена тенденция в съвременното образование е именно в необходимостта от образование за граждани, за демокрация, защото демокрацията е тази, която дава смисъл и форма на съвременните общества и най-вече на човешките взаимоотношения в тях. Отново идеята за образование за граждани е неосъществима в рамките на традиционната образователна парадигма и на изоираното от оциалната среда училище. Социалното образование върви заедно с осъществяването на и разрастването на система за неформално образование.

Нарастването на образователния ценз и наличието на свободно време предпоставят и нарастването на ролята на самопознанието, на възможността човек да изследва себе си и така да търси място в света. Самопознаващият се човек може не само да използва свободното време, но и да бъде ефективен и активен участник в организациите на съвременното общество. Самопознаващият и изследващ себе си и живота около себе си човек е учещ е човек – учеще се навсякъде и стремящ се към ученел

Както се посочва в Бялата книга на Европейската комисия „Да преподаваме и да учим — към обществото на познанието“, „каквото и да е социалният му произход и образованието, от което тръгва, всеки индивид трябва да има възможност да се възползва от всички възможности, които му позволяват да подобри положение

нието си в обществото и да осигури разцвета на личността си». / 6, с. 22/

В съвременното общество на познанието са все повече заличени границите между различните области на знанието и това предопределя изчезването на границите между различните видове образование. Нещо повече — именно в духа на нашия цялостен и всеобхватен свят е възраждането на семейното образование, на регионалното образование — образователната мозайка е по-пъстра, но и по преплетена откогато и да е.

В този нов свят образованието се структурира около темите за практически умения и действия в живота, а не около традиционните дисциплини и това е нова възможност да бъдат поставени под въпрос не само традиционните предметни деления, но и ограничеността на системата за формално образование, а ученето за цял живот може да се разглежда като опит за преодоляване в личен план на тази ограниченост и парцелираност на традиционното образование.

В рапорта на международната комисия по образованието към ЮНЕСКО „Образованието — скритото съкровище“ е посочено, че „целта на развитието е пълната реализация на човека, на цялото богатство на неговата личност, на всички форми на изразяване и на всички възможни негови предназначения — като индивид, като член на семейството и на обществото, като гражданин и работник, като изобретател и творец-мечтател“. /49, с. 93/

За старата и новата образователна парадигма

Традиционната образователна парадигма е породена от бързата индустриализация на 19 и на 20 век. Както обществото притежава своя социален ред, и в икономиката съществува деление на управляващи и работници, така и училищата също се превръщат в социални агенции, които трябва да разпределят хората за тяхното подходящо място в икономическия и в социалния свят според тяхната интелигентност.

Тази парадигма естествено е съсредоточена около знанията и резултатите. Деперсонализираният учебен процес води и до деперсонализирано, изолирано от обществената среда образование.

Системата е изградена на основата на съревнованието между индивидуалните участници в обучението, а успехът е на базата на тестове, което означава наличието на малко на брой победители.

Образователната система приема модела на развитие на обществото — модел на екстензивно развитие, на увеличаване броя на заниманията за единица време, за предаване на повече знания за единица време и като абсолютен обем, за увеличаване на броя години, прекарани в училище.

Най-сетне образователната система и училището като неин основен елемент е изолирана от системата на обществото, както и от алтернативните или различни системи на учене.

Новата образователна парадигма отразява изискванията на едно ново общество, изградено около организацията, стимулирано от информацията, основаващо се на изричното приемане на демократичните ценности и на правата на човека. Новата парадигма следва и от променената роля на образованието като централна институция на новото общество.

Преди всичко социалният живот, демократичното общество и организацията като ключова структура на икономическото общество изискват хора с по-различни компетенции от тези на фабричните работници. Днес всеки в организацията, в обществото на услугите следва да има по-различни социални компетенции, следва да бъде участник, да конструира собственото си лично и професионално поведение, както и да бъде творческа част от организацията.

Тези обществено-икономически изисквания означават няколко неща — не обучението а ученето се превръща все повече в същност на системата, а личностното развитие е естественият фокус на образованието. Новата парадигма е съвместима с потребностите на хората да се развиват като напълно функциониращи човешки същества. Обръщането на фокуса от обучението към ученето означава, че е важно не какво учителите трябва да покрият и какви предметни области да обхванат, а какви умения следва да усвоят учениците.

Новата парадигма изисква училището да се превърне в учеща се организация — където учителят постоянно се учи, като определя начините за достигане на стандартите, начините за диалог с ученика, начините на взаимодействие с колегите за улесняване развитието на ученика.

Училището се превръща в истинска общност на учещи се, в която администратори, учители и ученици се учат как да вършат по-добре и по-добре своята работа заедно, за да може всеки да напредва оптимално. Отварянето на училището пък означава края на традиционната система на формално образование и нейното преобразуване в система на учене за цял живот. Преобразуването на отношенията между трите компонента на образованието за цял живот — началното образование, образованието за възрастни и образователната среда е в същността на съвременната образователна система на прехода. Началното образование в този смисъл е образованието, което младите получават, преди да навлязат в живота на възрастните, и обхваща формите на формалното и неформално образование.

Образованието за възрастни според определението на ЮНЕСКО означава „цялостта от организирани образователни процеси, независимо от съдържанието, равнището и методите, от формалния им или неформален характер. Тези процеси продължават или заместват началното образование... и благодарение на тях възрастният човек развива своите умения, обогатява своите знания, подобрява своите технически или професионални квалификации или има възможност да ориентира личността си в нова посока, като тези процеси позволяват да еволюират неговите нагласи и поведение в двойната перспектива на цялостно разгръщане на личността и на участие в социално-икономическото и културно развитие“ . / 8, с.182/

За пръв път в историята на човечеството образованието за цял живот става реалност за голяма част от населението в развитите демократични общества. Това означава в общ план общество на познанието и общество, организирано около образованието, но по-конкретно означава преобразуване на отношенията между об-

разование, работа и неработно време. На практика в личен план образованието става интегрална част от човешкия живот.

Последствията за образователния процес са очевидни — началното образование не е завършен етап от живота на човека, а само база, върху която може да се гради в следващите периоди от живота. В тази перспектива по-важно е усвояването на способността за учене, а знанията — досегашната главна цел на образователната система, ще могат с помощта на тези способности да се усвояват цял живот.

Образованието за възрастни надрасва в рамките на няколко десетилетия тесните рамки на откъслечна професионална квалификация. Промяната в характера на познанието, новият комплексен характер на обществото, изграждането на общество на свободното време, намаляващото значение на работата в живота на човека, отваряне на образованието към обществото, безработицата като част от обществената действителност — всички тези развития коренно променят характера на образованието за възрастни. Образователната биография, или очертаването на жизнения път през призмата на образователните движения и постижения, определя идентификацията и реализацията на личността.

Образователната среда, в която се развива системата на образование за цял живот, подлежи на преобразуване и управление в двоен план. Новата революционна идея на съвременността е, че човек придобива възможност да управлява образователното си развитие и да подрежда контекста на това развитие, да конструира образователната си среда, да гради образователната си биография, да развива съзнателно идентификацията си в една или друга посока, за разлика от крайно класово, религиозно или етнически определения човек от миналото.

В социален план самото общество управлява образователната среда и не само тази, влияеща върху началото образование, но и средата на образованието за възрастни. Не пренебрегвам неуправляемостта на много от факторите — като медии, информационно общество, както и скритата култура на училището, семейството, предприятието, общността, но потенциалът за управление е зна-

чителен — все повече са съзнателните управленски действия, насочени към образователната среда и не само в областта на образованието на социалнонепривилегированите групи.

Другата голяма тенденция в образованието е **децентрализацията**, политическото локализиране на решенията на образователните проблеми. Глобалната визия е изместена от локалната визия, далеч по-близка на обикновения гражданин на демократичното общество. В процеса на локализиране на визиите възникват проблеми, свързани с действителното ангажиране на местната общественост в училищното управление и в същото време с липсата на достатъчно местен потенциал да бъдат формулирани образователните проблеми като визия и да се определи посоката на развитие на образователната среда. Наблюдава се парадоксано в процеса на глобализация процес на контекстуализиране на образованието, който все повече легитимира неформалната образователна система, а и променя традиционно деконтекстуализираната система на формално образование.

Всички тези процеси се осъществяват в рамките на революцията в информационните технологии, която също означава:

- диференциране на образователните пътища, като учениците могат да следват различни курсове навсякъде и по всяко време;
- придобиването на знания става все по-независимо от училище и това е основната тенденция, минираща традиционната образователна система. От днес учителите и учебните програми имат на разположение вездесъщ конкурент, достъпен на ученика по всяко време, можещ да отговаря, на индивидуалните му желаниа и интереси. Ученикът от своя страна, не се нуждае от посредничеството на толкова сложна система като образователната;
- придобиване на възможности за боравене с информация;
- придобиване на възможности за комуникация и за учене в новата информационна среда, за да може тя

да се използва като основа на образованието за цял живот;

- развитие на международните контакти, благодарение на големите международни информационни мрежи; развитие и на размяна на програми, на ученици, взаимно

История на неформалното образование

Неформалното образование се превръща в част от образователния дебат в края на 60-те години. Това е период на големи социални, икономически и образователни промени. Разпадането на колониалната система разкрива нови образователни перспективи за стотици милиони хора. Нещо повече, то сигнализира за необходимостта от нов тип образование за възрастното население, което става част от образователни и политически структури като се разделя с традиционните начини на живот.

Простото разширяване на формалното образование е дългосрочна перспектива, но явно не може да бъде единственият образователен отговор на тези социални процеси. Развитието на технологиите и индустриализацията, необходимостта от установяване на администрация в новосъздадените държави са задачи, които не могат да бъдат решени в рамките на модела на формално образование или поне не могат да бъдат решени напълно.

Внезапното навлизане на масите в социалния живот, в света на икономиката и на политиката, както и в света на масовите развлечения и на средствата за масова комуникация не може да бъде управлявано в рамките на съществуващите образователни системи и практики и разкрива възможности за различни образователни форми, както и става причина за появяването на

теории за образованието за цял живот, за неформалното и информалното образование.

Неформалното образование е очевиден отговор на някои от социалните и образователните предизвикателства в ситуация, където учещите са повече отколкото образователната система може да приеме, където повечето от тях са възрастни, факт, който прави невъзможно тяхното включване във формалната образователна система.

Изследователите отбелязват няколко важни характеристики на неформалното образование: то отговаря на потребностите на групите в неравностойно положение; то има за целева група определени категории хора; насочено е към строго определена цел; отличава се с гъвкавост на организация и на прилаганите методи.

С въвеждането на концепцията за неформално образование и с бързото установяване на различни образователни форми и процеси извън рамките на системата за формално образование най-сериозен спор поражда значението и ценността на тези нови образователни развития и тяхното отношение към системата на формално образование.

Трябва да се отбележи, че от времето на комунистическата революция в Русия и последвалите я революции след Втората световна война, същите проблеми съществуват и във възникващите социалистически общества с тяхната ускорена индустриализация, с масовото установяване на човешки маси от село в големите градове и с техните бързо развиващи се системи за формално образование. Инициирани са мащабни програми за променяне на съзнанието, уменията и социалното поведение на населението като се използват много от формите, които днес се определят като неформално образование. Може да се отбележат програмите за ограмотяване, както и програми за здравно

образование, за политическо образование, които се провеждат в изключително широки мащаби.

Поради относителната изолация на комунистическия свят до края на 60-те години и поради ограничения диалог за проблемите на развитието в тази част на света, всички тези процеси преминават относително незабелязани и не пораждат сериозен интелектуален дебат.

След като идеята за утвърждаващата се система за неформално образование в Третия свят придобива популярност, вниманието се насочва към развитието на аналогични процеси и в социалистическите страни и се провеждат изследвания на развитието на системата за неформално образование и в техните така централизирани образователни системи.

Процесите на развитие са и образователни процеси и трябва да бъдат разглеждани като такива. Следователно, не може да разглеждаме развитието без да отчитаме развитието на образователната система, както и не може да изследваме образователната система извън процесите на социално развитие.

Към 70-те години на миналия век страните от Третия свят започват да приемат системата за неформално образование. Съвсем ясно е съществуването на изключителния проблем на неграмотността, както и че установяването на съвременно общество зависи от промените в мисленето на хората от тези страни, които не могат да бъдат постигнати за кратък период от време само с помощта на крайно неразвитите системи на формално образование.

Както Алън Роджърз отбелязва в интервю” при цялото планиране и осъществяване на политики по отношение на образованието в развиващите се страни за периода от 1968 до 1986, неформалното образование се разглежда като панацея за

всички образователни злини в тези общества. Повечето институции и агенции за оказване на помощ включват неформалното образование в техния репертоар от намеси и сумите, изразходвани за неформално образование са значителни”.

/9/

Тогава се забелязва и промяна в отношението на донорските агенции, работещи в Третия свят. Започва да преобладава разбирането, че развитието зависи в много по-голяма степен от самите хора и много повече внимание следва да бъде отделяно на подобряването на качеството на техния живот, което е невъзможно без подобряване на образователните системи. Смята се, че пробив не може да бъде направен само чрез системата за формално образование, особено при реализация на програми, пряко отнасящи се към групите в неравностойно положение – на градските и на селските бедни.

Нормално последствие от тази политика през 80-те години е широкото разпространение на програми за неформално образование в страните от Третия свят. Тези програми включват проекти / както за възрастни, така и за деца /, създаване на алтернативни възможности за учене за децата, необхванати от системата за формално образование/. Разбира се, преподавателите в системата за неформално образование са по-малко квалифицирани, а в повечето от страните от Третия свят се разработват опростени учебни програми или се използват най-различни учебни материали. Самите учебни програми са доста по-кратки като времетраене в сравнение с програмите на формалното образование и доста по-подвижни по отношение начините на осъществяването им.

Друго важно развитие, което допринася за нарастване на значението на неформалното образование е „**световната образователна криза**”. Бързото разпространение на

технологиите, социалните промени и нарастващите социални неспокойства отбелязват ограниченията на съществуващите образователни системи в развитите страни и тяхната невъзможност да се справят с проблемите, възникващи от установяващото се пост-индустриално общество или обществото на знанието. Образователните системи, които са създадени за потребностите на индустриалния капитализъм, не представляват повече солидна основа за отговор на потребностите на развитието по-отворените, по-включващи, по-социални, по-технологични и по-обхванати от средствата за масова комуникация общества.

Общото недоволство на младите хора от развитите западни страни, но и на тези от някои комунистически страни /Полша, Чехословакия/ е знак, че образователните системи не се справят с проблемите и че приеманите като естествени функции на социализация, които те осъществяват, са нарушени, ако не прекъснати. Очевидното противоречие между все по-отвореното , флуидно общество и ригидната /въпреки огромното и разширяване по отношение на процента обхванати учещи се и по отношение на продължителността на престоя в училище на младия човек/ система на формално образование вече не може да бъде отричано. При тази ситуацията концепцията за неформално образование представлява възможност за преосмисляне и реконструиране на образователния процес в рамките на развитите общества. Заключение е, че системата на формално образование се адаптира твърде бавно или не отговаря в достатъчна степен на социалните и на икономическите промени. Неотложната необходимост да се развива образователната система в много страни също така не отговаря на наличните ресурси /човешки, капиталови, материални/ за удовлетворяване на нарастващите потребности. Това противоречие отново поставя въпроса за търсене на различни възможности, за подкрепа за

развитие на алтернативи на системата на формалното образование.

Трябва също така да се подчертае консервативната природа на съществуващите образователни системи - те по принцип следват вместо да предусещат и да дават отговор на социалните и на образователните предизвикателства. От тази гледна точка е по-скоро нормално, че новите образователни развития идват извън рамките на съществуващите образователни системи. Развитията в други обществени области са главния източник за образователни идеи и предложения за преобразуване на системата. Както ще се види по-нататък, ЮНЕСКО популяризира идеята за образование и учене за цял живот и тази за „общество на знанието”. Това е логично развитие, ако се отчете по-широката перспектива на изследователите, свързани с ЮНЕСКО – те имат възможност да изследват промените в бившите колониални държави и да се опитват да ги разберат в рамките на възможно най-широк културен, социален и технологичен контекст.

Може да бъдат описани няколко важни развития, които водят до появата на неформалното образование по света.

От една страна следва да бъдат отбелязани **процесите на модернизация и социално развитие в комунистическия свят и след 1960 година в страните от Третия свят**. Тези процеси изискват масово образование, което може да се основава, но не може да бъде постигнато само чрез съществуващите образователни системи.

От друга страна в развитите страни развитието на неформалното образование е **отговор на предизвикателствата на постиндустриалното общество, на обществото на знанието, на обществото на услугите**, което за функционирането си не може да разчита напълно само на прекомерно развитите системи на формално образование.

От тази гледна точка отговорите в различните части на света по отношение на образователните промени и развития са различни. Неформалното образование се утвърждава като структура за социално развитие, за социално овластяване и за наваксване на изостаналостта за страните от Третия свят . На Запад неформалното образование може да бъде разглеждано преди всичко като средство за личностно развитие и овластяване, като образование, справящо се с недостатъците на системата за формално образование или като необходимо продължение на формалното образование в рамките на парадигмата на образование за цял живот.

През 60-те и 70-те години проблеми за определението на неформалното образование и за очертаване на неговите граници доминират дебатите. Предлага се неформалното образование да бъде категоризирано съобразно степента на формализиране на процеса на учене или съобразно степента на интегриране между образованието и средата или съобразно степента на участие на учещите се или съобразно и трите критерии.

Една от първите класификации е направена от Куумбс, Просър и Ахмед/1973/, които разграничават **формално образование** / институционализирана, хронологично изградена и йерархически структурирана образователна система, от първи клас до края на университета, ангажираща цялото време на образователните актьори и санкционирана от държавата/; **неформално образование** състоящо се от образователни дейности , организирани извън системата на формално образование с цел да се служи на интересите на идентифицирана клиентела и на образователни цели/ и оставащите образователни дейности са класифицирани като **информално образование** / продължаващ цял живот процес , чрез който всеки придобива и трупва знания, умения, нагласи чрез всекидневни преживявания и опит и чрез взаимодействие със средата/ .10/

Други изследователи предлагат различни измерения от предложената от Куумбс таксономия, като предполагат, че всяка от трите форми на образование може да притежава характеристики като някоя от другите форми. Например, в системата на формално образование в училище се включват извънучилищни дейности / неформално образование/, както и информални дейности / въздействието и взаимодействието с групата връстници/.

Много практически насоки в това отношение са разработени от ЮНЕСКО за целите за събиране на информация за развитие на образованието за възрастни по света. Системата за събиране на информация включва неформалното образование като също така разграничава редовно образование и образование за възрастни.

/а/ Редовно образование означава система, която осигурява образователна стълба, по която децата и младите хора могат да прогресират от началното училище до университета/ макар че и много отпадат по този път/.

/б/ Образование за възрастни означава програми за обучение, предвидени за полза и адаптирани към потребностите на хора, извън редовното образование, обикновено на възраст над 15 години. Терминът „образование за възрастни” се разглежда като синонимен на „извънучилищни дейности” и включва например програми за ограмотяване. „Образованието за възрастни може да бъде формално и неформално. Формалното образование е това, при което учещите се записват и регистрират / независимо от начина на обучение/. Обратно, неформалното образование е такова, при което никой от учещите се не е регистриран или записан”. /12, с.15/.

В социалистическите страни предоставянето на неформално образование се обвързва с икономическите, политически и социални цели на държавата. Ето защо главното деление е между

основно и допълващо образование със съответните деления при всяко от двете на общообразователно и професионално. Основното образование /което най-общо съответства на традиционната училищна система от начално до висше образование/ цели да интегрира личността в системата на социални отношения, докато допълващото образование цели хората, ангажирани в активен живот, да бъдат адаптирани към променящите се условия – социални и икономически.

В Канада/ пример за развита страна/ подходът към проблема на класификацията на неформалното образование е различен. Фокусът е значението на целите, преследвани от различните институции, като главен критерий за класифициране на дейности като неформално образование. На тази основа се разграничават **дейности за личностно развитие; изграждане на професионални умения и тренинг и народно образование.**

Издигната е хипотеза за връзката между степента на развитие на дадена страна и степента на разширяване на системата от дейности в областта на неформалното образование, която обяснява и различните подходи към неформалното образование. По този начин се обединяват две различни развития. Неформалното образование играе допълнителна роля по отношение на групите в неравностойно положение, които са лишени от получаване на формално образование, така че може да се очаква, че ролята на неформалното образование ще намалява със социално-икономическото развитие на дадено общество. Данните на ЮНЕСКО показват, че в слаборазвитите страни с изключение на масови кампании за ограмотяване, неформалното образование е съвсем недостатъчно развито и ограничено предимно в селските райони.

Противоположният възглед е, че неформалното образование зависи и възможността да се участва в него, както и от наличните

ресурси, така че може да се очаква то да бъде развито именно в развитите страни.

Според направения от ЮНЕСКО анализ за 23 страни ,данните показват, че действително съществува висока положителна корелация между размера на брутния обществен продукт и развитието на системата за неформално образование.

Обяснението: страните, които се развиват по-бързо, и особено страните, в които огромната част от децата посещават основно училище, също така отбелязват по-висок степен на участие във образованието за възрастни. Традиционното убеждение, че неформалното образование играе главно компенсаторна роля за бедните, които са лишени от училищно образование, не се потвърждава от данните, получени от отделните страни.

По-важно е, че анализът на тенденциите относно броя на включените в системата на неформално образование показва, че с някои изключения има обща тенденция за връх на неформалното образование през 80-те години на миналия век. Високите равнища на формално образование създават повишено търсене на неформално образование, но и на формално образование. Неформалното образование е изложено на рискове в страни с ниско равнище на социално-икономическо развитие.

Анализът на развитието в областта на неформалното образование в социалистическите страни потвърждава, че съществува по-особен модел на развитие. Първата степен на развитие в тези страни може да бъде най-широко определена в границите между края на Втората световна война и 70-те години. Това е периодът на бързо развитие на допълващото образование, разбираемо като "извънучилищно" и на образование за възрастни, които са създадени да допълват редовното формално образование в цялостните рамки на една планово развиваща се образователна система. Втората фаза на неформалното или

допълващото образование се характеризира с не толкова структурирани и регулирани отношения и с разширяване областта на нередовното образование, т.е. на останалото извънучилищно образование, организирано извън контрола на планиращите образованието.

Като цяло преобладаващата тенденция може да бъде описана като промяна в ролята на неформалното образование от ролята на паралелна образователна система или допълваща образователна система към тази на основно допълнение към строго организираните програми на системата за формално образование. Трябва да се отбележи, че тази тенденция се променя след разпадането на социалистическата система в края на миналия век.

***

Друг важен подход към историята на развитието на неформалното образование се съсредоточава върху променящата се натура на ученето в съвременното образование. ”Мащабното институционализиране на знанието представлява скъсване с модела характерен за 19 век. През 20 век се наблюдава голяма промяна в условията на учене”/ 13, с.6/ Днес навлизаме в период на деинституционализиране на знанието, процес, който е в основата на съвременното неформално образование.

Исторически началото на неформалното образование може да бъде отнесено към съществуването и развитието на групи за самопомощ и саморегулиращо се учене, характерни за Англия през 19 век. Тази традиция конструира образованието за възрастни като индивидуални социална аспирация и мобилност и е определено процес на деполитизиране на образованието за възрастни, който поставя акцента на личностното и професионално развитие и реализация на възрастния учещ и често се дава като пример за образование за възрастни , основаващо се на свободното време.

Друго развитие на неформалното образование е по-посока на политическото или колективно самообразование в рамките на радикалните политически традиции и движения, характерни най-вече за първата половина на 20 век за развитите страни и след Втората световна война за колониите и след това развиващи се страни. Това образование е твърде характерно и за идеологията на синдикализма от самото установяване на синдикатите като ключови организации на индустриалното общество. То се изразява чрез разпространение и развитие на социалните идеи чрез дейности, които са преди всичко образователни – обществени събрания, дискуссионни групи, политически памфлети и пропаганда.

Съгласно друга теория неформалното образование се развива само в опозиция на формалното образование тогава, когато то става масово и обхваща огромната част от населението в дадената страна. Така че историята на неформалното образование може да бъде датирана към периода след Втората световна война.

Повечето от развитията в областта на неформалното образование могат да бъдат свързани с различни теоретични подходи.

По отношение на развитията в Третия свят в самото начало са твърде актуални **теориите за модернизацията**, основаващи се на реформаторска, социалдемократична идеология. Те представляват и реакция срещу възприеманите провали на системите за формално образование в тези страни и следователно посочват необходимостта от реструктуриране на образователната система като цяло. От друга страна те също така се основават на **теорията за човешкия капитал**, която поставя ударението на дефицитите у населението от страните от Третия свят и отбелязва не само липсата на знания и умения, но също така и дълбоко вкоренените нагласи и начин на живот на

предимно селското население, които се явяват спирачка на икономическото и на социалното развитие. От тази гледна точка концепцията за неформалното учене се основава на съзнателно предусещане, предвиждане и активно ангажирано участие и се противопоставя на схемите на възпроизвеждане на социалните и образователни отношения и рамки на приспособяване и социализация, характерни за консервативните типове обучение предлагани в традиционните училища.

Втората фаза на развитието на неформалното образование в Третия свят е през 70-те години и теоретически се основава на „теорията за зависимостта”. Според авторите ѝ съществуването на про-капиталистически политически режими изисква подходи за еманципация по отношение на неформалното учене на индивидуално и на местно равнище, както и революционни подходи на национално равнище. Тези теории са вдъхновени от образователни дейци като Паоло Фрере и Франц Фанон и се опитват да съчетаят борбата срещу колониализма и пост-колониализма, както и срещу „колониалния манталитет” и подчиненост, които са разпространени сред населението на развиващите се страни. Това движение съвпада с еманципиращи, но институционално организирани проекти като програми за ограмотяване, за образование в рамките на общността, за работа с групи в неравностойно социално и икономическо положение.

Третата фаза е свързана с процес на институционализиране на неформалното образование в страните от Третия свят, както и в страните от развития Север, където подобни промени могат да бъдат формулирани с термини като приватизиране на образованието, установяване на неговия пазарен характер, т.е. на подчинеността на образованието на господстващите икономически интереси. В същото време в развитите стани се търсят усилено алтернативни на системата за формално образование пътища и се увеличава броят на радикални

образователни проекти, които обръщат своето внимание към включването на маргинализирани групи от населението.

Четвъртата фаза на неформалното образование е свързана с модела на пост-модерността и се характеризира с разпространяването на популистки теории за развитието, основани на перспективи като **феминизъм, защита на околната среда, етно-културализъм**. Те се осъществяват преимуществено от неправителствени организации и се характеризират с подкрепата на автентичните преживявания и опит в процеса на неформално учене, локализирано знанието, натрупано в отделните общности и се обръщат към практиките не на икономическия растеж, а на устойчивото развитие. Този подход е отдолу нагоре, фокусиран е върху отделната личност или група от хора и цели тяхното овластяване вместо да се основава на намеса с помощта на държавата за осъществяване на едни или други икономически и социални приоритети.

Днес в рамките на Европейския съюз някои автори обявяват, че навлизаме в **нова фаза, която се характеризира с образование за цял живот**. Образованието за цял живот е концепция, характерна за така нареченото „общество на одита”, която е типична за нарастващата доминация на културата на измерване и на отчетност и набляга върху необходимостта от идентифицирането на ясни цели и на измерването степента, в която те се постигат, като така се създават условия за свързване на финансирането на проектите и програмите с постиганите резултати. Тази **култура на одита** е нещо относително ново. Тя не е толкова идеологическа, нито се стреми да поставя в привилегировано положение дадени образователни институции или среди, както в миналото, но се опитва да осигури всички процеси и инициативи да се управляват по-добре и финансирането да се разпределя по прозрачен и възможен за отчитане начин.

Политиката на Европейския съюз в областта на неформалното образование

Неформалното образование е централна тема в политиката на Европейския съюз от 1995г. , когато е публикувана Бялата книга за образование и обучение , а следващата 1996 година е обявена за европейска година за образование за цял живот. Срещата в Лисабон на Европейския съвет през март 2000г. представлява повратен момент, тъй като **образованието за цял живот е обявено за приоритет в стратегията на Европейския съюз по отношение на заетостта./14/**

През 2000 г. Европейската комисия публикува **Меморандум за учене през целия живот /15/**, изработването на който става след широко проведена дискусия, а през следващата година е публикувана **Комуникация за ученето през целия живот. /16/**. Въпреки че едно шестте ключови послания на документа е необходимостта от иновативна педагогика в ученето през целия живот, документите на Европейската комисия казват твърде малко от гледна точка на теоретичните перспективи за ученето или за педагогиката като цяло. Политиката на Европейския съюз се фокусира върху два проблема с политическо значение: необходимост от увеличена социална сплотеност и ангажираност и необходимост от увеличаване на икономическата конкурентоспособност чрез развитие на уменията и перспективите за заетост на трудовото население чрез по-добро образование и обучение.

Най-важната промяна в наши дни е смяната на фокуса от образование към учене като по този начин образованието се индивидуализира и деполитизира. Европейската политика се съсредоточава върху проблема „да бъде направено ученето

видимо”. Главната грижа е изцяло насочена към използването на такова учене на пазара на труда.

Не трябва да се забравя, че това е политическо развитие, чиято първа цел е да се насочва политиката и практиката в страните-членки и да се създава основа за хиляди спонсорирани от Европейския съюз проекти и инициативи.

Формално, неформално и информално образование

Много автори считат неформалното образование като „идеална” форма на образование, в по-голяма степен отговаряща на изискванията на съвременността от формалното образование. Други разглеждат неформалното образование като образователна подсистема, която със сигурност не е по-висша, а в много отношения стои далеч по-ниско от системата на формално образование. Някои описват системата за неформално образование като временно ”необходимо зло” в ситуация на криза, докато системата за формално образование не бъде възстановена.

Нека да погледнем основните определения на различните видове образование:

Формално образование: институционализирана, хронологично изградена и йерархически структурирана образователна система, от първи клас до края на университета, ангажираща в пълен размер образователните актьори, състояща се от разнообразни специализирани програми и институции за техническо и професионално обучение, санкционирана от държавата;

Неформално образование: всяка организирана образователна дейност извън установената система за формално образование -

отделна или част от по-широка дейност, служеща на интересите на идентифицирана целева група и на образователни цели/

Информално образование: продължаващ цял живот процес , чрез който всеки придобива и трупа знания, умения, нагласи чрез всекидневни преживявания и опит и чрез взаимодействие със средата – семейството, съседите, работното място, развлеченията, средствата за масова комуникация и т.н. .

Както личи от тези определения, разликите между формите на образование са главно административни. Формалното образование се въплъщава в образователни институции, санкционирани от държавата; неформалното образование се администрира от различни организации извън системата на формално образование, а информалното образование е фокусирано върху отделния човек и неговите взаимодействия с със средата и днес функционира в свят, все повече конструиран от медиите.

Това административно деление представлява по-скоро опростяване, но е добра основа за слагане в ред на образователните развития. Различията между така описваните видове образование отразяват факта, че в целия свят е изградена огромна система на формално образование със своите правила и процеси и тази система в доста голяма степен е затворена. Тя е затворена в смисъл, че определя своите граници и обсег, критериите за приемането на нови участници, своя вътрешен ред и структури, програми, образователни закони и норми, начини на оценяване на резултатите на всички възможни равнища-индивидуално, групово, училищно и даже оценяване на самата система. Тази система е станала толкова сложна и самодостатъчна, че действително всички образователни развития извън нея могат да бъдат определени като „не-формални”.

Развитието на концепцията за неформално образование и учене обявява , че разширяването и всемогъществото на системата за формално образование достигат своите граници и причиняват важни образователни развития извън тях, развития, които са смятани от много изследователи за предизвикателство към системата за формално образование, както и като алтернативен начин на учене.

Таблица: Формално и неформално образование

	<u>Формално образование</u>	<u>Неформално образование</u>
Цели:	дългосрочни, общи	краткосрочни, конкретни
Време:	дълъг цикъл	къс цикъл
Съдържание:	стандартизирано	индивидуализирано
	фокусирано върху	фокусирано върху
	влаганите ресурси	резултатите
	изисквания на	клиентите определят
	входа определят	изискванията на входа
	клиентите	
Начин на предлагане:	основава се	основава се на средата
	институции,	част от общността
	изолирано от	
	общността	
	силно	гъвкаво , насочено към
	структурирано	учещия се, спестяващо

центрирано около ресурси

учителя, поглъщащо

ресурси

Контрол	външен,	самоуправление
	йерархичен	демократичен

От горната схема може да бъдат извлечени някои от най-обсъжданите проблеми, отнасящи се към разликите между двата вида образование. Ако неформалното образование отговаря на интересите на учащите се, организацията и учебните програми ще се правят от самите тях, т.е. ще се прилага подходът отдолу нагоре. Той е в съответствие с идеите на социалния конструктивизъм, на овластяването на учащия се и неговото освобождаване, в превръщането му в агент на промяната. Проблемът е, че неформалното образование, осъществявано в социалистическите страни и в страните от Третия свят е преимуществено образование, осъществявано отгоре надолу. Само в развитите страни неформалното образование е преимуществено образование, което показва известни характеристики на подхода отдолу нагоре и програмите понякога се разработват от учащите се или поне с тяхно активно участие.

***

Модели на формално, неформално и информално учене

Еро представя пет черти на формалното учене в дадена структура на формално образование: / 17, с.12/.

- Организирано събитие на учене;
- Присъствие на учител или обучаващ;
- Награда или кредит за квалификацията;

- Външно конкретизиране на резултатите.

От това следва, че всяко значимо учене, което не е от посочения по-горе характер, следва да бъде определено като неформално. Еро също така класифицира неформалното образование като индивидуално или социално, като имплицитно или експлицитно.

Бекет и Хагер считат, че сегашният модел на учене се основава на картезианския дуализъм на духа и на тялото, както и на предположението, че духът е по-висш от тялото. /18/.

Днес е време за утвърждаването на нова парадигма, в която ученето е органичен, цялостен процес, който ангажира цялостната личност, така че интелектът, емоциите, ценностите и практическите дейности се смесват в едно. От тази гледна точка е трудно да се постулира превъзходството на един или друг вид учене. Те считат, че практически ориентираното неформално учене на работното място притежава следните характеристики:

- То е органично и цялостно;
- То е контекстуално;
- То се основава на дейности и на опит;
- То възниква в ситуации, където ученето не е главна цел;
- То се активира от индивидуалните учещи се, а не от учители/ обучители.
- То е с колегиален характер, характер на сътрудничество

Това е важно заключение, което дава възможност да видим в нова светлина природата на ученето на членовете на синдикатите, които обикновено са свързани трайно с работното място.

Според Ливингстън „ формално образование се случва, ”когато учителят притежава властта да определи, това което се счита за

изискуемо знание, което трябва да бъде научено с помощта на учебна програма, която е установена предварително...дали в рамките на съвременна училищна система с нейните степени или под формата на въвеждане на младите хора от възрастни в традиционните обеми от знания”. / 19, с.2/

Неформалното образование или последващото обучение има място,” когато учещите се стремят да придобият знание или умения доброволно с помощта на обучител, който подпомага интересите, които самите те са определили, като използва организирана учебна програма, както става при осъществяването на много курсове и обучения на възрастни”./ 20, с.2/

Информално образование може да бъде определено в ситуация, когато учители или наставници поемат отговорността за обучение на другите, без да се отнасят към някакво организирано знание, а ситуациите на учене са по-инцидентни или спонтанно възникващи, като например въвеждането в умения за изпълнение на задълженията на работното място или дейности за развитието на общността. Неформално учене е всяка дейност, целяща разбиране, знание и умения, която се случва без да има налагана отвън учебна програма и във всеки контекст извън границите на програмите на образователните институции. Така всички форми на учене са разглеждани като преднамерени и ученето е по-скоро индивидуално отколкото социално, а границата, разделяща неформалното от формалното учене е според това дали учещият го предприема доброволно.

***

Ако анализираме различните определения за неформално образование, може да изброим поне една дузина критерии, които се използват като основа за подобни разграничения. Част от тези критерии са: образование или не-образование; място на провеждане на образованието / образователни заведения или

помещения, предоставени от общността;/ преднамерени действия/ доброволни действия; обем на планираното или преднамерено структуриране на ученето; характер и размер на оценяването и акредитирането; времева рамка на ученето; размер в което ученето е експлицитно или имплицитно; степен, до която ученето се основава на специфичен контекст или на общи постановки; външна определеност на ученето; дали ученето е част от дадена по-голяма цялост или не; дали резултатите от ученето са измерими; какъв е статутът на получаваното знание и на самото учене; какъв е характерът на ученето; какви са отношенията учител-учещ; използвани педагогически подходи; какви са целите и интересите, които трябва да удовлетворят потребностите на доминиращите или маргинализираните групи; какво е мястото на ученето в рамките на по-широките властови отношения; какъв е локусът на контрол?

Както може да се убедим, много от тези критерии, които се опитват да очертаят идеални типове учене, могат да бъдат поставени под въпрос. Доста от тях са неточни; други могат да бъдат определени като полюсни противоположности, които съществуват съвместно, а освен това не е ясно кои от тези критерии са по-важни от другите. Както някои автори отбелязват, дори и мнозинството от тези критерии да бъдат прилагани стриктно, много малко учене ще може да бъде вкарано в някой от трите основни вида /формално, неформално, информално/. Ученето е сложно и разликите между средата за учене надали могат да бъдат изчерпани с два или дори три основни вида.

Заклучението от този преглед е, че разликите между различните видове образование са по-скоро неясни и че нашите общества се движат по посока изграждането на една включваща образователна система, където формалността и неформалността са по-скоро аспекти, отколкото крайни и определени модели на

учене и на образователни практики и че всеки вид учене включва различни атрибути на формалност и неформалност. /22/

***

Аспекти на формалност – неформалност в ученето

Всички опити да се определят формалното и неформалното образование и учене се фокусират върху различни аспекти на процеса или на системата.

Процес: по-дидактичен, контролираните от учителя педагогически подходи могат да бъдат окачествени като формални, докато тези, които са въпрос на договаряне или са с участието на учещите се окачествят като неформални. Друг проблем е кой предоставя педагогическа подкрепа? Ако е учителят, определяме процеса като формален, ако е съветник или наставник като по-малко формален или неформален, а ако е приятел или колега – информален. Друг важен индикатор за процеса на учене е начинът на оценяване.

Място и учебно заведение: Ако ученето се осъществява в образователна институция като училище или колеж, то е формално, а ако е в рамките на работното място, местната общност или в семейството е информално.

Цели: При целите е важна степента, до която ученето е първостепенен и целенасочен фокус на дейността, както е в училище; или дейността има някаква друга цел и тогава ученето е непреднамерен резултат, както често става в процеса на работа или в общността.

Съдържание: Този атрибут се отнася за проблеми, свързани с характера на това, което се учи или какви са очакваните резултати. Ако ученето е фокусирано върху придобиването на знание с помощта на квалифициран експерт и структурирани

дейности, то по-скоро ще бъде определено като формално, а ако развитието или откриването на знанието следва от опита и преживяванията на учещия, то ще бъде характеризирано като неформално.

Формално образование или неформално образование

Неформалното образование поставя под въпрос традиционния монопол на система за формално образование, което се смята за образование, поддържащо съществуващите социални норми, практики, отношения и по-скоро обслужва целите на процеса на социално изключване. В рамките на неформалното образование могат да бъдат развити далеч по-освобождаващи критични форми на образование, които може да служат на учещите в неравностойно положение или с други думи неформалното образование може да бъде средство за постигане на социално включване. Този факт обяснява защо образованието днес е толкова важен проблем в общественения дебат.

Развитието на Европейския съюз, както и развитието въобще, предполага развитие на отделните измерения на образователната система. Системата на формално образование е твърде статична и ограничена в целта си да предостави на учещите / и на гражданите на ЕС/ всички необходими знания, компетенции и умения за социален живот в такава уникална социална структура. Учещите ще трябва да бъдат подготвени не да живеят в статичния и ясен свят на националната държава, но да могат да се справят с превратностите и с противоречията в живота в рамките на Европейския съюз и в контекста на процесите на глобализация. За да могат да се справят с тези предизвикателства, гражданите на ЕС се нуждаят от нови компетенции, които обхващат широк спектър - от владене на ИКТ до ефективно общуване, справяне с промените или управление на конфликтите

и интеркултурно учене. Училището трябва да се промени, за да може да включи тези процеси и да осигурява развитието на тези компетенции. За да постигне това, системата на формално образование, трябва да се освободи от твърде статичните и бавно реагиращи на промените организационни структури.

Не трябва да се забравя, че много реформи се провеждат в рамките на системата на формално образование с цел включването на повече елементи от неформалното образование - като индивидуализирани учебни програми, самоуправление и участие в управлението на учебния процес, саморегулиращо се учене, нарастване броя на свободноизбираемите предмети, както и включването на ИКТ като стратегия на учене.

Също така следва да се отбележи, че въпросът за отношението между формално и неформално образование е зависим в много голяма степен от националния контекст. Традициите в областта на неформалното образование са силни в скандинавските страни и Германия, но са по-скоро слаби в Южна Европа и в бившите комунистически страни. Няма единствен отговор или единствен анализ на проблема, а всяка страна трябва да се опита да реши отношението формално-неформално образование в съответствие със собствените традиции, потребностите, целите, а методологиите на неформалното образование и учене трябва да отчитат както общото развитие, така и личния опит и преживявания на учещия. Следователно неформалното образование предполага подходяща рамка, за да се отговаря на индивидуалните стремежи и очаквания за развитие на чисто професионални, творчески или социални умения. Концепцията за неформално образование цели овластяване на учещия се и на групата учещи, както е и интегрална част от развитието на знания и умения, както и на ред социални и етични ценности, които имат отношение към горните процеси. Такива ценности са правата на човека, толерантността, утвърждаването на мира,

солидарността и социалната справедливост, диалогът между поколенията, равенството между половете, демократичното гражданство, межкултурното учене. Неформалното образование е ориентирано към процесите и се основава на усвояването на умения за живот, които могат да бъдат оценени по-трудно. Ученето се осъществява чрез преживявания и върху натрупания опит, както и чрез рефлексия върху тези преживявания. Методите на неформалното образование са активни, межкултурни или основани върху преживявания, усвоявани чрез правене.

От друга страна, системата на формално образование е главно насочена към факти, фокусирана върху когнитивно учене и към придобиване на знания. Тези знания и факти могат да бъдат оценени чрез тестове и изпити.

За да се разберат двата вида образование, Алън Роджърз използва теорията на контекстуализацията. /23/. Според него формалното образование е такова, което не се променя, когато се присъединят нови учещи. На другия край на континиума е неформалното образование, където образователните програми и дейности са конструирани от учителя/треньора в сътрудничество с учещите. Ако някой посети сходни програми или програми с еднакво наименование, всички те ще се занимават с различни неща и с различни цели и ще бъде твърде трудно да се идентифицират сходни елементи.

Развитието на формалното и неформалното образование в наши дни добавят елементи на формално и на неформално образование към всяка програма или тренировъчен курс, което означава, че части от тези програми са определени от участниците, а други се предоставят от обучаващата институция. В това се състои и основната идея на гъвкавото ангажиране в училище - при която се комбинират стандартни елементи, общи за всички групи

учещи елементи на участие, характерни за групи учещи от самата общност. Континиумът в този случай е формално образование – гъвкави учебни дейности- обучение с участие / неформално образование/.

Ако се добавят проблемите, свързани с информалното образование, ситуацията става по-сложна. Неформалното образование е третият елемент на образователната триада, за която бе създадена класификацията на Кумбс, Просър и Ахмед, макар че те го определят по-скоро като неформално учене. То се отнася за всяко учене, което протича извън рамките на планирана ситуация на учене/ например, културни събития, дейности в общността/. Информалното образование е процес, продължаващ цял живот, с помощта на който индивидът придобива умения, събира и натрупва знания, развива нагласи практически отвсякъде и през целия живот извън рамките на специално структурирани образователни ситуации. То може да се основава на всекидневните опит и преживявания, от приятели, от семейството, от радиото, телевизията, Интернет. Най-важно е, че този тип образование е индивидуален, обикновено неорганизиран, а следователно и несистематичен. Някои автори го сравняват с ученето, основано върху преживявания. Проблемът е, че ние живеем във все по-структуриран свят – преживявания, които са водели до информално учене вчера като екзотични пътешествия, днес са старателно програмирани и структурирани от туристическите агенции. Същото се отнася и за различните интернет сайтове. Така може да се твърди, че информалното учене губи своя спонтанен характер, но неговият преимуществено индивидуален характер кара да вярваме, че то е действително различен образователен процес.

Теорията на учене за цял живот също така променя акцента си по посока на информално учене или по-скоро се опитва да разглежда формалното образование като подготвителна стъпка

към продължаващо цял живот информално учене. По този начин и на теория изчезва ясното деление между формално, неформално и информално, така че вероятно училището на бъдещето ще загуби много от своя неформален характер.

Възрастните учещи днес/ а в по-голяма степен учещите-членове на синдикати/ могат да бъдат характеризирани като движещи се към саморегулиращо се учене или превръщащи се в саморегулиращи се учещи.

Един от процесите, отварящи или променящи формалното образование е Интернет, който доставя ресурси, рушещи сложната система на формално образование и на структурирано учене. Ето защо днес много от образователните дейци се насочват към подкрепа и структуриране на преобладаващия начин на неструктурирано информално учене, а следващата стъпка вероятно ще бъде по отношение това преструктурирано учене да се превърне в обща дейност и усилие на учител и на група учещи, както и на учител и учещ.

Най-важното заключение е, че ясното разграничаване между формално и неформално образование няма повече смисъл. Ръстът на информалното учене прави тази разлика да изглежда не толкова важна или дори води до сближаване на двете системи. Много значителни промени се наблюдават в областта на системата за формално образование по отношение на контекстуализирането на ученето, неговата индивидуализация, към постигане на договорености по отношение на обем на ученето между учител и учещи - процеси, които доскоро са смятани като характерни за неформалното образование.

Същност на неформалното образование

Ако погледнем различните определения на неформалното образование, ние ще видим, че те се различават при различните

автори и за различните условия, в които тези автори живеят или посочват като контекст на неформалното образование. За много автори, изследващи образованието в Третия свят, неформално образование означава образователни програми, предоставени от министерството на образованието или от училища и висши училища/ в това число програми за ограмотяване/. За други то означава образователни програми, осигурявани от организациите на гражданското общество. За трети - образователни дейности, предоставяни от други агенции и министерства освен министерството на образованието. Други включват в неформалното образование индивидуализирани програми за учене за различни и специфични групи учещи- дискуссионни групи за жени, програми по същността си близко до социалната работа и специализираното консултиране, независимо дали са предоставяни от държавата, неправителствени организации, частни фирми, синдикати, религиозни организации. За още някои неформалното образование означава всекидневна образователна дейност извън училищата и колежите, включваща радио и телевизионни програми, печатните медии и т.н.

Тези различни интерпретации просто отразяват различната огромна роля, която образованието играе днес и идеята за проникване на образователните процеси във всеки момент и във всяка част на нашия живот.

Видове неформално образование

Нашата гледна точка е, че никоя от посочените по-горе разграничителни характеристики, основани на съдържание, начин на включване на учещите, начин на предоставяне на образователните услуги, са достатъчно подходящи. Това, което наблюдаваме е огромно разнообразие от дейности, цял спектър в единия край на който дейностите твърде малко се отличават от дейностите в системата на формално образование, а дейностите в

другия край се отличават твърде малко от образователните практики в областта на информалното учене. Нещо повече, различните видове курсове, предоставяни от различни видове институции отговарят на различни потребности и обслужват различни целеви групи. Всяка от тези оси на разграничаване / видове курсове, предоставяща агенция, целеви групи/ може да бъде приета за основно разграничаващо измерение.

В същото време съществуват и други критерии като степен на участие на учещите в конструирането и в осъществяването на учебния процес. В този смисъл при степен на високо участие неформалната образователна система е разглеждана като алтернатива на училищната система.

Четири форми на неформално образование могат да бъдат разграничени въз основа на тяхното отношение към системата на формално образование. Според изследователите на ЮНЕСКО те са : параформално образование, народно / масово/ образование, образование за личностно развитие и професионално обучение.

Тези области представляват четири автономни сегмента в рамките на образователното пространство, които се отличават един от друг, защото:

- Те отговарят на различни образователни потребности;
- Служат на различни целеви групи;
- Организираны са от различни образователни агенции и институции;
- Намират се в различно отношение към системата на формално образование.

Параформално образование

То обхваща всички образователни програми, които се разглеждат като заместители на редовното, ангажиращо цялото време на учещите обучение. Главна цел на тези програми е осигуряването на втори шанс на всички, които по различни причини не са се възползвали от системата на формално обучение в предназначенията за това време. Тази област включва различни форми на вечерно обучение, официални програми за грамотяване, програми за дистанционно обучение и т.н. Някои от тези програми представят в кондензирана форма, съдържанието и програмите на редовното обучение, докато други са по-олекотени, по-гъвкави. Централен момент за този вид обучение е как да се осигури сертифициране, отговарящо на съответните степени в системата за формално образование. В допълнение на тези програми на втория шанс, съществува друг вид подобно на училищното обучение, което е свързано с даването на частни уроци на ученици и студенти от редовното обучение. Този вид образование разцъфтява през последните години, особено във връзка с масовото формално образование, което кара представителите на елита и на горната средна класа като виждат, че привилегированата им образователна позиция изчезва, да търсят начини да осигуряват по-високата конкурентоспособност на техните деца. В нашия проект много от участниците виждат в разрастването на системата от частни уроци не заместител, а по-скоро конкурент на системата на редовно обучение, който заплашва нейното функциониране.

Народно /масово/ образование

На другия край на образователното поле може да отнесем цял мрежа от образователни дейности, които се стараят да бъдат отделени от системата на формално образование, дори да не се противопоставят на основните принципи на функционирането ѝ. Централната част от тези дейности са експлицитно насочени към маргинализирани групи от населението и обхващат също така

проекти за ограмотяване, програми за развитие на общността, проекти за политическа мобилизация. В повечето случаи тези програми се осъществяват от организации на гражданското общество и наблягат на принципа на кооперативно развитие, а не на съревнователния принцип. Тези програми представляват най-малко институционализирания сектор на образователното поле. Често се осъществяват от неформални групи, граждански организации, организации, свързани с църквата, с политически партии, социално-културни асоциации. Понякога те са поддържани от централната или местните власти и адаптират обучителните дейности съобразно потребностите на целевите групи. В страните от Европейския съюз голяма част от тези програми се утвърждават и стават устойчиви с финансовата помощ на Европейската комисия, която дава възможност за осъществяване всяка година на хиляди проекти в области като образование за възрастни, професионално образование, младежки инициативи и т.н. При европейските програми наблюдаваме заличаване на границите на формалното и неформалното образование, доколкото те са отворени за участие и поощряват партньорства между институции на системата за формално образование с организации на гражданското общество и с представители на местните власти.

Дейности за личностно развитие

Горният модел на колективно утвърждаване на образователни дейности започва да губи сила за сметка на развитието на дейности, свързани с личностното развитие. Тези програми се основават „на по индивидуализирана концепция за ролята на личността в процеса на социално развитие, концепция, която набира сила поради промените, настъпили във функционирането

на пазара и поставянето под въпрос ролята на държавата за социалното развитие” . / 24, с.83/

Ученето за личностно развитие групира ред дейности, които се различават значително в зависимост от националните особености. В развитите страни под подобни програми се разбират ред културни и образователни практики, организирани от културни институции /музеи, библиотеки, културни центрове/, от клубове, кръжоци, сдружения, които предлагат и утвърждават упражняването на дейности през свободното време: екологични, свързани с развитието на творчески умения и заниманията с изкуство, спортни, учене на чужди езици, центрове за здраве. Ако добавим ученето на чужди езици към този род дейности, то секторът за личностно развитие става толкова важен, колкото и секторът за професионално образование.

Неформалното образование произхожда от подхода за удовлетворяване на исканията и интересите на групи, които не са могли да се възползват напълно от системата за формално образование. Въпреки че този подход не изчезва, в голяма степен той е заменен от „пазарния подход”, когато различни курсове и програми се продават за пряко потребление, ако става дума за курсове, свързани с изкуство и творчески умения или за инвестиране в човешки капитал в случая на професионалните курсове. Този пазарен подход предполага основни промени в обществото, свързани с преразпределението на ролята на държавата и на гражданското общество и засяга новото определение на отношенията между индивид и общност. Опасностите в този подход са свързани със създаването на действителен частен пазар на образователни услуги, който следва най-традиционните търговски практики, без да се упражнява какъвто и да е контрол върху предоставяните услуги. На второ място индивидуалното търсене е регулиращ фактор за разширяването на образователния сектор. Все още тези, които

имат най-голям достъп до този образователен пазар са елитите и горната средна класа. По този начин неформалното обучение за личностно развитие се превръща в личностна потребителска стока.

Професионално обучение

Различните програми за неформално професионално обучение, организирани от фирми, синдикати, частни агенции и от институции на формалното образование представляват четвъртия сегмент на полето на неформалното образование. Това е областта, в която се наблюдава засилено сътрудничество между институциите за формално образование, синдикатите и държавните институции и местните власти. И при тези програми се наблюдава тенденцията да бъдат предлагани и да обслужват хората с по-високо формално образование и тези, стоящи по-високо в социалната йерархия. Именно дейността на синдикатите може да бъде разглеждана като стараеща се да обърне тази тенденция в името на социалната справедливост и в името на развитието на всички свои членове.

***

Следващия важен въпрос при анализа на видовете неформално образование е **„кой осъществява програми в областта на неформалното образование и за кого?“**

Диверсифицирането на образователните дейности се съпровожда и от процес на диверсифициране на образователните агенции и институции и на увеличаване броя на целевите групи, ползватели на образователните услуги. Първото разграничение, което трябва да бъде направено, е между обществения и частния сектор. Особено в развитие страни доскоро бе валидно твърдението, че извънучилищните дейности са резултат от частна инициатива. Наличните статистически данни показват, че

навсякъде, дори и в рамките на неформалното образование, осъществявано от синдикати, държавата е ключов актьор.

Друга важна тенденция е диверсифицирането на предоставящите услуги в обществения сектор, както хоризонтално, така и вертикално. Най-различни държавни и местни институции, както и организации на гражданското общество, осъществяват програми в областта на неформалното образование.

В рамките на изключително бързо разрастващия се неправителствен сектор се наблюдават три главни доставчици на образователни услуги: фирмите, неправителствените организации и организациите за частни образователни услуги.. Тук във фокуса на нашия интерес са синдикатите, но трябва да бъдат отбелязани и религиозните организации и най-вече възникващите всяка година хиляди граждански организации в най-различни сфери на обществения живот.

Държавата е обикновено най-големият организатор на параформалното образование. Тя също така играе голяма роля в професионалното обучение и в по-малка степен в програмите за личностно развитие. Често държавата взема участие в народното образование / главно чрез инициативи на местните власти/ или чрез инициативи на местните власти и на организациите на гражданското общество.

Фирмите обикновено съсредоточават усилията си върху дейности за професионално обучение, но също така могат да бъдат включени в дейности, целящи личностното развитие на своите служители.

Организациите на гражданското общество досега бяха включени по-скоро в дейности, развиващи масовото, народно

образование, но днес все повече се насочват и към дейности, утвърждаващи личностното развитие.

Частните организации и доставчици на образователни услуги са активни както в областта на професионалното обучение, така и в областта на програми за личностно развитие, а напоследък участват като партньори в програми за народно, масово образование като използват предоставяните от държавата или от Европейския съюз фондове.

Синдикатите са активни във всичките четири области, но в последните години наблюдаваме дейностите, насочени към професионално образование да се обвързват с програми за личностно развитие на техните членове, което отразява на практика променящата се роля на синдикатите по отношение осигуряването на условия за развитие на своите членове, както в професионален , така и в личностен план.

Важно е също така да се отбележи, че различните организации и институции са често активни в едно и също образователно поле, но от това не следва, че те са обикновено в конкурентни отношения или дублират дейностите си. От една страна те обслужват различни целеви групи. Свързаните с правителството програми обслужват маргинализираните или групите в неравностойно положение, подобно на религиозните и неправителствени организации. Синдикатите имат своята членска маса, а в сектора за личностно развитие отново може да бъде направено разграничението – по-заможните групи и индивиди се насочват към частни образователни услуги, синдикатите покриват потребностите на своите членове, а държавните програми и дейността на гражданските организации са насочени най-вече към хората и групите в неравностойно положение. Трябва да се отбележи, че идеята за партньорства в предоставянето на услуги в областта на неформалното

образование е най-утвърждаващата се идея през последните десетилетия, както на местно, така на национално и на международно равнище.

Следващият въпрос е **кой се възползва от програмите в областта на неформалното образование?** Данните показват, че в развиващите се страни мнозинството от участниците в образованието за възрастни са млади хора. Преди всичко чрез тези програми им се предоставя втори шанс за получаване на сертификати за завършени образователни степени. На второ място голяма част от младите хора се включват в програми за неформално образование веднага след завършване на някаква степен на формалното образование и по този начин подобряват и усъвършенстват уменията си и разширяват знанията си в дадена област. Средната възраст на участващите в неформалното образование ще се увеличава поради все по-широкото разпространение на дейности и програми за личностно развитие. Почти във всички страни броят на участниците – жени леко надвишава мъжете.

Главното заключение е, че в неформалното образование /дори и сред синдикатите/, са включени повече тези, които имат по-висок образователен ценз.

От друга страна различните социални групи участват в различни видове образователни програми. Програмите за неформално образование се съсредоточават все повече в градските райони, където обикновено има и силно присъствие на синдикатите. Фирмите предлагат образователни услуги на вече заетите, докато различните социални организации като граждански сдружения, синдикати, църковни обединения предлагат програми преди всичко за своите членове. Естествено е частните фирми в областта на неформалното образование да предлагат своите услуги на тези, които са платежоспособни.

Теории за ученето

През 1979 г. група студенти са попитани какво те разбират под „учене”. Отговорите им могат да бъдат групирани в пет категории.

1. Ученето е количествено увеличаване на знанието. Ученето е придобиване на информация.
2. Ученето е запаметяване. Ученето е складиране на информация, която може да бъде възпроизведена.
3. Ученето е придобиване на факти, умения и методи, които могат да бъдат задържани и използвани, както е необходимо.
4. Ученето е намиране смисъл в абстрактното значение. Ученето включва свързване на части от различни материи една с друга и с действителността.
5. Ученето е интерпретиране и разбиране на действителността по различен начин. Ученето включва схващане на света като се реинтерпретира знанието.

Често ученето се обобщава в две главни категории – „да знаеш нещо” и „да знаеш как”. Разбира се, ученето как да се прави нещо е различно от ученето с цел придобиване на дадена информация. Ако се обобщи, ”ученето е процес, чрез който поведението се променя в резултат на преживяванията и на опита”. Ако се анализира това определение, става ясно, че съществува основно различие между ученето в училище и ученето на възрастните. Съзнанието за учене и съзнателното използване на процеса на учене са в основата на тази разлика.

Като изследва този процес Алън Роджърз разграничава два вида учене: учене със съзнание за задачата - придобиващо учене и формално учене или учене със съзнанието за учене.

Първият вид учене се случва непрекъснато – то е конкретно, непосредствено и ограничено до специфична дейност. При него няма осъзнаване на ключови принципи. При това учене е важно осъзнаването на задачата – учещите могат да се учат безсъзнателно, но те са наясно с конкретна задача: да изпълнят по-добре дадена музикална пиеса, да играят по-добре на терена и т.н. Вторият вид учене може да бъде определен като осъзнато учене или формално учене. Тук самото учене е задачата. Ученето с осъзнаване на задачата е, например, по-добре да плета, но в същото време то може да бъде и осъзнато учене, ако аз участвам понастоящем в телевизионен курс по плетене. При образованието за възрастни задачата е да се създаде контекст, в който и неосъзнатото и формалното учене са възможни. Далеч повече отколкото при училищното образование ние създаваме място за безсъзнателно учене като основаваме процеса на учене на дейности и споделяне на опит и преживявания, но в същото време се стараем да структурираме процеса на учене и да помогнем на учещите да осъзнаят това структуриране, така както става при формалното учене.

Първото нещо е да изследваме процеса на учене от гледна точка на това как идеите и концепциите на учене се променят с времето. Разграничават се основни три широки теоретични перспективи, които отразяват промяната от индивидуализирания към органичния подход към ученето.

Бихевиорален подход

Бихевиоралните модели се основават на предпоставката, че всяко поведение е заучено и че то може да бъде променено с помощта на външни стимули и че само промените в поведението,

които могат да бъдат наблюдавани, могат да бъдат определени като учене. Ролята на учителя е да прецени резултатите, които ученикът трябва да постигне, да раздели процеса на учене на серия малки задачи и да подкрепя успешното постигане от учениците на подходящи цели на учене. Подкрепата отслабва, когато ученето се превръща в интегрална част от репертоара на поведение и умения на учещия. Привлекателността на бихевиоралния модел е в неговата простота: налице са практически, положителни резултати, постиженията лесно се идентифицират и измерват и всеки, който се включва в процеса на учене разбира целите и очакванията, които са имплицитни за модела.

Същевременно подходът се критикува именно за механичното наблюдаване на външни наблюдаеми и измерими постижения. Повечето от възрастните учещи днес не могат да бъдат повлияни по такъв опростен начин - те влизат в процеса на учене със своите нагласи и ценности, със своите скрити теории за ученето, за ценността на обучението и за отношенията в процеса на учене. Всеки е и с товара на своята социална среда и често преследва свои собствени резултати – всичко това поставя бихевиоралния модел под съмнение.

Конструктивистки модел на учене

Когнитивният и конструктивисткият модели определят учещите като активни участници в конструирането на своето собствено знание. Когнитивният модел изследва процесите в мозъка, свързани с преработката на информация и с ученето. Фокусът е върху това как индивидите преработват информация, за да решат проблемите и да разбират света – чрез организиране на умствени модели или схеми. Ученето е рефлексивна дейност, която дава възможност на учещия се да се основава на предишния си опит, за да разбере и оцени настоящето ,

както и да формира бъдещите си действия и да формулира ново знание.

Конструктивисткият модел се основава на когнитивистки идеи и задълбочава нашето разбиране за метапознанието / или ученето как да се учи/, за умения и стилове на учене, за повърхностно и дълбинно учене и саморегулиране . Индивидите се учат чрез своите взаимодействия със средата. Предметните дисциплини не са статични цялости, които могат да бъдат предадени от учителя на учещия, а са индивидуално конструирани, оформени от уникалния опит на личността и от нейните възприятия. Ролята на учителя е да предостави пространство за преживявания и материали, които ще стимулират конструирането на индивидуално учене. Този модел отразява по-добре ученето на възрастни в контекста на демократичното общество – като свободни личности, които правят планове и взимат решения, които искат да бъдат активна част от процеса на учене като се започне от конструирането му и се завърши с оценката на неговите резултати и с последващи действия.

Социокултурен модел на учене

Този модел набляга върху социалните измерения на ученето и на влиянието на средата, на историческия, социален и културен контекст върху ученето. Ученето не може да бъде разбрано само като индивидуален, вътрешен процес, но се конструира като резултат от взаимодействията между хората и предметите на труда, езика, знаците и символите, които са вградени в средата на учещия или на групата учещи. Хората учат като участват в социални групи и в общности, което им дава възможност да подредят новото знание по начин, който има лично значение за самите тях. Ученето е индивидуално и колективно/ в малка група, екип, организация, интернет група/, така че колективното знание е по-голямо и по-различно от сумата знания на отделните

индивиди. Участието в различни общности определя начина, по който се възприемаме и начина, по който другите ни възприемат. Изводът е, че обучението трябва да бъде контекстуализирано и да дава възможности на учещите да решават проблеми и да работят в група в различни контексти. Обучителите следва да признаят имплицитното и негласно знание, което участието в различните групи изисква.

Социокултурният модел набляга на значението на груповото учене, което е по-ефективно, когато е по-контекстуализирано, каквото обикновено е ученето на възрастни.

Учене на възрастни

Най-простото определение за образование за възрастни е практикуване на обучение и учене на възрастни. Затова и науката за обучение на възрастни се нарича андрагогика, за разликата от науката за обучение на деца – педагогика. Образованието за възрастни може да се осъществява навсякъде – то може да бъде формално, неформално или информално. Формалното образование на възрастни и по-голяма част от неформалното образование се разглеждат като професионално развитие, но все по-голяма част от неформалното образование и информалното образование представлява все повече образование за личностно развитие, т.е за развитие на компетенции и умения, за удовлетворяване на потребности, различни от тези, необходими за професионална реализация.

Възрастта на възрастните учещи се и тяхната позиция в различни сфери на социалния живот са главните фактори за разликите между образованието за възрастни и образованието за деца. Възрастните са натрупали опит и знания и този факт влияе понякога положително, а понякога отрицателно върху процеса на учене. Този факт прави и образованието на възрастни по-специално образование и поставя въпроса за изключителното

значение на мотивацията в този процес. С мотивирани възрастни учещи е винаги по-добре за учителите, а и за самите учещи. Когато учещите не са мотивирани, възникват огромни трудности за учителя или треньора и това води до цялостно нарушаване на процеса на учене.

Малкълм Ноулс- основателят на андрагогиката разграничава пет фактора, влияещи върху процеса на учене. Според него възрастният учещ е човек, който:

- Има независима аз-концепция и който може да управлява своето учене;
- Натрупал е голям обем от жизнен опит и преживявания, които са богат източник на учене;
- Има потребност от учене, тясно свързана с променящите се социални роли, които изпълнява;
- Фокусиран е върху проблемите и се интересува от непосредствено прилагане на знанието;
- Мотивацията му за учене идва по-скоро от вътрешни, а не от външни фактори.

Тези принципи се одобряват днес от повечето учители като добра основа за развитие на програми за учене на възрастни. Трябва да се отбележи още нещо – повечето от тези принципи днес се отнасят за всеки учещ, не само за възрастния. Ако трябва да се развие програма за обучение на възрастни, ние трябва да ги включим в колкото се може повече елементи от тяхното обучение и в процеса на създаване на атмосфера, в която те ще се учат далеч по-добре.

От този подход, фокусиран върху учещия, следват основните принципи на ученето за възрастни:

- Възрастните трябва да бъдат включени в планирането и в оценката на своето обучение;
- Опитът /включително и грешките/ е основа за дейности на учене;
- Възрастните се интересуват от учене по проблеми, които имат непосредствено отношение към тяхната работа или личен живот;
- Ученето на възрастни е фокусирано върху проблеми, а не ориентирано към дадено съдържание.

Както се вижда този подход е по-свързан с хуманистичния подход и със социално-конструктивистките модели на учене. Осъществяването на този модел е улеснено от демократичния контекст на развитите страни и от високия образователен ценз на мнозинството от учащите възрастни и тяхната нагласа за критична рефлексия. Не е възможно да си представим, че възрастните учещи може да контролират ученето в авторитарни или тоталитарни общества . От гледна точка на съвременните развитие на теориите и практиката на учене може да се твърди, че тези принципи се прилагат все повече и във формалното образование, което постепенно се освобождава от своята статична, безлична форма.

Днес възрастните учещи в Европейския съюз имат добре структурирани възможности как да продължат своето учене и обучение. Най-общо ситуацията е следната – възрастният учещ се пристъпва към съответното обучение със своето предишно знание и опит. В много от случаите също така биологичните и психологични фактори играят по-голяма роля отколкото при училищното образование / включително влошаването на способностите за учене, болести и т.н./ . Освен това социокултурният контекст на всеки учещ се е добре развит и

формиран. Ето защо е толкова трудно да се разберат факторите, влияещи върху ученето на възрастни. Ето някои от тях: жизнен опит/ в това число събития, които са засегнали когнитивните способности/; професионална кариера / умения, знания, навици , придобити по време на професионалната кариера/; предишни преживявания, свързани с ученето /положителни, отрицателни, индивидуални ,групови/; фактори на стареенето; интензивност на ученето/ има ли изградена рамка на учене/.

Следва да се отбележат характеристиките на възрастните учещи, които са важни за всеки опит за се разработи програма, курс или образователно събитие. Тези характеристики се основават на твърденията на преобладаващите теории в полето на образованието в края на 20 век и отразяват образователната реалност в постиндустриалните общества. Следователно те не са универсални и дори в нашите общества трябва да бъдат прилагани внимателни, особено когато се работи с възрастни от групите в неравностойно положение или със специални образователни потребности.

Възрастните са самостоятелни и саморегулиращи се – те правят свободно своите избори по отношение на ученето – цели, процес, съдържание. За успеха на процеса на учене е необходимо да бъдат отчитани техните перспективи за темите и съдържанието, както и тяхното активно участие. С други думи, те също носят отговорност за процеса на учене.

Възрастните учещи притежават значителен жизнен опит и знания, които често не са свързани пряко с конкретния процес на учене, но влияят върху тяхната перспектива, мотивация и отношение към него. Ето защо е необходимо знание за контекста на учещите и за техния опит да бъде свързано с процеса на актуално учене, като по този начин това ще се превърне в огромен източник на мотивация и на преобразуваща сила.

Изкуството на учителя на възрастни е в извличането на опита и знанията на възрастните, които са важни за темата.

Възрастните учещи са ориентирани към цели или твърде практически. Те търсят причини, за да се учат и не се учат заради самото учене. Ученето трябва да се свързва пряко с тяхната работа или жизнен път. Дори при проектна дейност възрастните учещи следва да избират проектите, които отговарят на техните интереси.

Следващият важен проблем е свързан с това, което мотивира възрастните учещи. Идентифицирани са най-общо шест източника на мотивация: учещите идват, за да срещнат нови хора, да установят нови отношения; понякога те учат, за да отговорят на нечии очаквания; ученето често е източник за тяхното лично развитие или за напредък в тяхната кариера - получаване на лиценз, подобряване на компетенции или умения, адаптиране към промените на работното място. Понякога мотивацията им е свързана с желанието да се допринесе за доброто на другите, в служба на местната общност или с подобряване на уменията за участие в живота на общността. Също така в групи възрастни учещи често може да се срещнат хора, за които участието е своеобразно бягство от всекидневието, от рутината на работата или на семейния живот, свързана с потребността от нови преживявания.

От друга страна, в образованието на възрастни следва да се отбележат и бариерите, които пречат те да участват активно в ученето и често дори лесно да се отказват от него. На първо място възрастните имат твърде много отговорности, които трябва да поставят в равновесие с желанието или необходимостта от учене. Някои от тези бариери включват липсата на средства, време, интерес, липсата на информация за възможностите за

учене, бюрократични пречки и проблеми, свързани с транспорта или с гледането на деца.

Разбира се, твърде лесно е да се каже, че най-добрият начин да бъдат мотивирани възрастните е просто да се утвърждават факторите, които ги карат да участват в учебния процес и да се противодейства на бариерите. Това означава внимателно изследване на поведението на възрастните в учебния процес, разговори и обсъждания на тяхната мотивация и на пречките по пътя за ефективно учене, диалог, който трябва да продължава през целия период на учене.

Оценяване

Концепцията за оценяване

Оценяването на неформалното и информалното образование е нова област, в която целите и отговорностите следва да бъдат изяснени. Тази потребност отразява концептуалното разнообразие, което характеризира тези видове образование. Комуникацията на Европейската комисия за учене за цял живот /2001г./ подчертава, че ученето се случва в най-различни контексти и не се ограничава до тези, които обикновено се свързват и осигуряват от системата за формално образование. /27/

Системите за оценяване не трябва повече да бъдат разглеждани изолирано от другите инициативи и дейности в образованието – развитието на програми, стандарти, разработване на механизми за даване на кредити за ученето, подготовка на специални програми за обучение.

В България, Словакия и Кипър все още преобладава процесът на експериментиране в тази област и състоянието на несигурност. Формалното образование и предоставящите го институции, които така доминираха полето на оценяване, се опитват да разработят

по-гъвкави системи и да потърсят възможности за оценяване на алтернативни резултати от ученето.

Националните политики за оценяване на неформалното и информалното учене се основават на определен брой критерии:

Стандарти: Стандартите са ключови за развитието на национални системи за оценяване. Докато традиционните стандарти обикновено смесват критериите на входа и на изхода, днес стандартите все повече са фокусирани върху резултатите от ученето.

Модули: В много страни от Европейския съюз развитието на модули се свързва тясно с въвеждането на системи за оценяване на неформалното и информалното образование. Тези страни реорганизират образованието и обучението чрез установяване на пакети и модули, за да могат да бъдат разграничени областите на учене, които трябва да се оценяват.

Развитие на пътеки на учене и връзки: Във все по-голяма степен националните политики служат, за да свържат формалното, неформалното и информалното учене. Стандартите и модулите са елементи в тази стратегия, целта на която е да се комбинира ученето от различни учебни среди по един гъвкав начин. Квалификацията може да бъде постигната или чрез следването на конкретна пътека на учене или чрез разнообразие от такива пътеки.

Посвещаване от страна на социалните партньори и на основните актьори: Систематично и силно посвещаване от страна на социалните партньори и на другите основни актьори в образованието се отбелязва при осъществяването на новите подходи за оценяване. Включването на социалните партньори и на основните актьори е необходимо, за да се създаде доверие към утвърждаващите се подходи и системи на оценяване.

Оценяването на неформалното и информалното учене може да се оцени като процес на разчупване на изолацията на системата за формално образование и обучение и на засилване на връзките с работното място и с общността.

Общоевропейски принципи за оценяване на неформалното и информалното учене

Набор от тези принципи е одобрен на срещата на 25 министри на образованието и обучението през май 2004 г. /28/ Целта е увеличаването на конвергенцията между различните национални системи и сектори за оценяване и принос към политиката на учене за цял живот.

Индивидуални права: Оценяването на неформалното и информалното учене по принцип е въпрос на свободен избор от страна на индивида. Следва обаче да бъде осигурен равен достъп и да се проявява справедливо отношение към всички учещи. Личната неприкосновеност и правата на индивида следва да бъдат зачитани.

Задължение на основните актьори: Основните актьори трябва да установят в съгласие с техните права, отговорности и компетенции , системи и подходи за идентифициране и оценяване на неформалното и информалното учене.

Доверие: Процесите, процедурите и критериите за идентифициране и оценяване на неформалното и информалното учене трябва да бъдат справедливи, ясни и от високо качество.

Достоверност и легитимност: Системите и подходите за идентифициране и оценяване на неформалното и неформалното образование трябва да зачитат законните интереси и да осигуряват балансираното участие на основните актьори. Оценяването следва да бъде безпристрастно и трябва да бъдат създадени механизми, за да се избегне конфликтът на интереси.

Трябва също така да бъде гарантирана професионалната компетентност на тези, които провеждат оценяването.

Заклучение

Както видяхме, дебатът за същността, ролята и мястото на неформалното образование продължава, макар и без интензивността, характерна за изминалите десетилетия. Днес този дебат намира мястото си в съвременната образователна парадигма за учене през целия живот. Никой повече не поставя под съмнение или подценява ролята на неформалното образование/учене за развитието на учещия или групата учещи или за развитието на общността или обществото. Налице е съгласие, че всички ситуации на учене притежават елементи на неформалност. Тези атрибути и техните взаимни връзки влияят върху същността и ефективността на ученето във всяка ситуация. Тези взаимни връзки и въздействия могат да бъдат правилно разбрани, ако ученето се разглежда в рамките на контекста, в който се осъществява.

Днес правилният въпрос е не кой вид образование е по-висш – налице е, че те са необходими в рамките на образователната парадигма. Налице е постоянен натиск и усилия системата на формалното образование да стане по-неформална – чрез използването на по-малко структурирани подходи в подкрепа на ученето, чрез включване на все повече помощници на учителите, на различни съветници в учебния процес, на наставници, които не притежават пълни квалификации на обучители. Същевременно все повече се структурира и неформалното образование – разработват се учебни програми, работи се в рамките на обучителни модули, обучението се сертифицира и оценява. Въпреки че тези тенденции протичат по различен начин в двете системи, те представляват страни на едно

общо движение - на интегриране на неформалното и формалното образование в едни по-широко приложим хибрид.

Децата, родителите, синдикалните членове, възрастните учещи все повече планират и схващат своите образователни кариери и развития като проект в смесеното поле на формалното и неформалното учене и образование.

Неотложният проблем днес не се отнася за неформалното, а за информалното учене – как то може да се превърне в легитимна част от образователната система, как да бъде добавено към все по-добре свързаните формално и неформално образование.

В края на 60-те години френския философ Роже Гароди обяви концепцията за реализъм без брегове/ в областта на изкуството и литературата/.

Днес ние може да говорим за **образование без брегове**, където всички образователни форми служат на развитието на личността и са увеличаващо свързващи се в едно цяло.

От тази гледна точка синдикатите играят своя роля на институции, които се стараят да изградят своите образователни дейности на основата на една все по-кодифицирана система на обучение и учене, които се превръщат в места за развитие на формалното и неформалното образование, и които се стараят да подкрепят своите членове по пътя на образование и учене за цял живот.

Нещо повече, синдикатите остават най-големите институции, извън институциите на формалната образователна система, които се опитват да обвържат в едно цяло трите страни на съвременното учене и образование.

Приложение

Стандарти за обучители в областта на неформалното образование

Професионални ценности и практики

Обучителят в областта на неформалното образование цени:

- Ученето като основа на съвременното образование и възможността то да развива хората емоционално, интелектуално, социално и икономически;
- Учещите, техният напредък и развитие, техните цели на учене, техните аспирации, както и опита, с който те участват в процеса на учене;
- Равенството, разнообразието и включването като условия за ефективно учене и за развитие на общност от учещи;
- Рефлексията и оценката и подобряването качеството на собствената работа;
- Сътрудничеството с други неформални актьори и с местната общност, както и с организации, които имат интерес по отношение на напредъка и развитието на учещите;
- Придържането към професионален кодекс на поведение, както и в поддържането на безопасна образователна среда;

Цели на неформалното образование:

- Разбира защо неформалното образование е приоритет в съвременното общество
- Каква е ролята на обучителите в областта на неформалното образование и на институциите за неформално образование;
- Какви са възможностите и предизвикателствата по отношение на неформалното образование, които го отличават от формалното образование;

- Кои са главните организиращи концепции на неформалното образование;
- Познава изследванията върху неформалното образование - в национален план и в рамките на Европейския съюз.

Обучителят в областта на неформалното образование като учител и като треньор

Обучение и учене:

- Поддържа включваща, справедлива и развиваща образователна среда;
- Прилага и развива собствени професионални умения, за да постигат учещите своите цели;
- Общува ефективно и по подходящ начин с учещите, за да подпомага процеса на учене;
- Сътрудничи с колегите с цел подкрепа за потребностите на учещите;
- Използва разнообразни учебни ресурси, за да подкрепи учещите;
- Използва ИКТ ефективно, за да развива уменията на учещите и техните знания;
- Разбира и е в крак с новостите в своята собствена област на специализация;
- Изпълнява задълженията си, така както те са определени в неговата специализирана област на обучение;
- Представя ефективно собственото знание и умения в светлината на новата образователна парадигма;
- Създава мотивираща и свободна атмосфера на процеса на неформално образование като развива свои обучителни методи;
- Включва принципите и практиките на неформалното образование в обучението;
- Основава се на ученето на основата на преживявания и опит като изходна точка за развитие на професионални умения и

на умения за живот и за справяне с ключови проблеми, които ще възникнат при бъдещата реализация на учещите.

Установяване на основни правила за положителна етика на неформалното образование

- Опитва да активира потенциала на всички учещи, като поддържа високи очаквания за тяхното поведение;
- Предприема стъпки за установяване на положителни индивидуални отношения с учещите, полага усилия да изслушва и да разбира тяхната гледна точка по отношение на ученето;
- Установява експлицитни правила за работа, за награди и санкции в процеса на учене;
- Поощрява самостоятелното взимане на решения като създава възможности за демократично взимане на решения;
- Разбира и прилага ред стратегии на индивидуално и групово равнище, за да подпомага учещите да управляват своето поведение по най-добрия начин;
- Съобразява се четирите основни принципа на управлението на поведението – зачитане на правата на другите, необходимостта от правила, ценности на опита и на алгоритмите на учене, необходимостта от приемане на лична отговорност.

Планиране на подходящи методи и възможности за учене

- Способен е да избира и да планира дейности за учене, подходящи за развитие в различни контексти на процеса на неформално образование;
- Знае как да планира различните елементи на урока, за да осигури учене в средносрочна и дългосрочна перспектива;
- Има представа за предишното знание и начини на мислене, на чувстване на учещите и знае как да планира стратегии, чрез които да ги постави под въпрос;

- Разбира съвременните проблеми, които засягат учещите се в техните общности;
- Планира как да развива равенството, да подкрепя разнообразието и да отговаря на потребностите на учещите се;
- Поощрява участието на учещите се в планирането на ученето;
- Оценява собствената си ефективност в планирането на ученето.

Стратегии за противопоставяне на всички форми на дискриминация

- Организира и управлява включваща образователна среда, в която приносът на всеки учещ е ценен, стереотипите са подложени на противопоставяне и учещите се научават да ценят по положителен начин различията;
- Инициира проекти на основата на различията на учещите;
- Показва практически усет за концепциите за множествената и променяща се идентичност;
- Активно подпомага предоставянето на равни възможности и разбира как неравенствата може да влияят на учещите извън образователната среда.

Подход на сътрудничеството в рамките на подходящо партньорство с местната общност

- Способен е да установява работни отношения с местната общност като идентифицира подходящи и мотивирани партньори;
- Способен е да изгражда и да развива устойчиви партньорства на основата на обща визия и цели;
- Може заедно да преглежда и да оценява успеха на всеки общ проект;
- Може да идентифицира ред възможни действия, които ще увеличат знанието и уменията на учещите и ще имат положителен ефект за средата;

- Може да получава признание и подкрепа от представителите на местните власти, които формулират принципите и дизайна на неформалното образование в общността;
- Допринася за развитието и изграждането на общност от неформални обучители – като споделя и сравнява добри практики, координира подходи, осъществява наставничество, предоставя взаимна подкрепа.

Оценка на наученото

- Прави дизайн и използва оценяването като средство за учене и напредък;
- Оценява справедливо усилията на учещите;
- Включва учещите се да участват и да споделят отговорност в процеса на оценяване;
- Използва обратната връзка като средство за оценка и напредък;
- Използва различни начини, за да поддържа развитието у учещите се на рефлексия върху собствения напредък и самооценяване;
- Съобразява се с изискванията на организацията и с поставените рамки за оценяване напредъка на учещите;
- Споделя и противопоставя своя собствен опит на обучител с този на своите колеги по начин, способен да доведе до рефлексия върху собствените нагласи и действия;
- Сравнява и контрастира своите практики и нагласи със съществуващите изследвания и теория.

Достъп и напредък

- Поощрява учещите да търсят възможности за начално и последващо учене и да използват възможностите, съществуващи в дадената организация;
- Оказва подкрепа на учещите се в рамките на своята роля на обучител;

- Развива и обновява собственото си професионално знание, за да може да предложи информация за възможности за напредък в областта, в която е компетентен;
- Следва подхода на многоинституционалността, за да подкрепя развитие и възможностите за напредък на учещите.

Професионално знание и разбиране

- Какво означава високо качество в неформалното образование; характеристиките на ефективната организация за неформално образование, стратегиите за повишаване успеха на учещите;
- Моделите за създаване и оценка на учебни програми;
- Ефективни методи за обучение и за оценяване, включващи използването на образователни технологии;
- Различните влияния, които образователната среда може да оказва на стратегическото и на текущото планиране;
- Теориите за лидерство и практиките и разбирането като те се прилагат в контекста на неформално образование;
- Управление, включително и на личните взаимоотношения, на отношенията със средата, на финансите и управление на промяната;
- Нормативни документи, регулиращи функционирането на организации за неформалното образование;
- Възможният принос, които изследванията, инспекциите могат да доведат за развитието на организацията за неформално образование

Умения и способности

- Изразява и въвежда ясни образователни ценности;
- Мотивира и вдъхновява учещите, останалите колеги и персонала, местната общност;
- Предвижда проблемите, обсъжда ги и взима решения;
- Приспособява се към променящите се обстоятелства и нови идеи;

- Решава проблеми и идентифицира възможности;
- Преговаря, делегира, консултира, направлява и координира усилията на другите актьори, включени в процеса на неформално образование;
- Следва политиките в областна на неформално образование и следи как те се прилагат на практика;
- Идентифицира, анализира и интерпретира текущото управление на организацията за неформално образование;
- Общува ефективно с всички актьори от гледна точка на възраст, етнически, професионален, социален произход;
- Признава използването на различни стратегии за управление за всяка ситуация;
- Обръща се с внимание към хората, решава конфликти и където е необходимо търси постигане на съгласие;
- Разбира и интерпретира статистическата и финансова информация;
- Търси съвет и подкрепа, когато е необходимо;
- Приоритизира, разпределя и управлява собственото си време;
- Максимализира използването на информационни технологии за създаването на учебни програми и за административни цели

Обучителят в неформалното образование като мениджър

Стратегическо управление и развитие на процеса на неформално образование

- Предлага образователна визия и посока, подкрепяна от учещите и от общността, която може да осигури успешно учене и постижения от страна на възрастните учещи и продължително подобряване на тяхното учебно, физическо, духовно, морално, социално и културно развитие;

- Създава и прилага стратегически плана, който идентифицира подходящите приоритети и цели за подобряване ученето и постиженията;
- Осигурява посветеност към целите, мотивация за тяхното постигане и включване в осъществяването на краткосрочните, средносрочните и дългосрочните цели, които ще осигурят образователния успех на организацията за неформално образование;
- Осигурява управлението, финансирането, организирането и администрирането на организацията за неформално образование, поддържа нейната визия и цели за добро неформално образование и за по-високи стандарти за постижения;
- Наблюдава, оценява и прави преглед на политиките, приоритетите и целите на практиките в организацията за неформално образование и предприема необходимите стъпки за подобряване;
- Управлява организацията за неформално образование съгласно принципите за развитие на бизнес фирма или съгласно принципите за развитие на неправителствена организация;

Управление на процеса на неформално образование

- Предоставя ясно и ефективно лидерство, което осигурва активно посвещаване и ангажиране от страна на персонала, учещите, местната общност за постигане целите на неформалното образование и ги превръща тези цели в ефективни практики в организацията за неформално образование;
- Прилага система за наблюдение и оценка, която изследва ефективността на процеса за неформално образование и редовно прави преглед на резултатите с цел приоритизиране на дейностите за постигане на подобрение;
- Разбира механизмите на неформалното учене и на действие на организацията за неформално образование и знае как да използва ефективно наличните ресурси;

- Управлява организацията за неформално образование в съгласие със законите и с установените практики, управляващи сектора на неформално образование в дадена страна;
- Вдъхновява, мотивира персонала, учещите и местната общност като създава жизнени партньорства, ангажира ги колективно в живота на организацията за неформално образование, в процеса на планиране на нейната визия и цели за повишаване постиженията на учещите, тяхното личностно развитие и напредък;
- Осигурява висока степен на признаване и гордост от постиженията на организацията за неформално образование;
- Изпълнява успешно ролята на главен съветник и изгражда ефективни партньорства с общността / синдикатите/, които дават възможност да се отговори на изискванията на стратегическото лидерство и управление;

Учене и обучение

- Създава и поддържа образователна среда, благоприятстваща ефективното учене, доброто преподаване, поведение и дисциплина;
- Установява ясно норми на неформално образование, където всички различия / социални, културни, религиозни, възрастови/ се зачитат и са осигурени социалната отговорност и духовно развитие;
- Наблюдава и оценява качеството на обучение и спазването на стандартите;
- Наблюдава и оценява учебните програми и ги оценява с цел идентифициране на области за подобрене;
- Установява високи очаквания сред учещите, персонала, колегите, организациите-клиенти като използва данни за постиженията на учещите и като развива безопасна образователна среда, ясно насочена към успешно учене и постижения;

- Организацията за неформално образование поддържа климат на високи очаквания, добра дисциплина, високоефективно обучение и успешно учене;
- Установява и изгражда високи стандарти на постижения, достижими от всички учещи.

Хора и отношения

- Създава положителна атмосфера, насочена към подобряване на стандартите за постижения на учещите, тяхното лично развитие и гражданска отговорност;
- Планира, разпределя, подкрепя и оценява работата осъществена от групи, екипи и отделни индивиди с ясни роли за всички участници;
- Развива и поддържа ефективни отношения с учещите, местната общност, колегите;
- Развива по-ефективни отношения с по-широката общност;
- Успешно изгражда и управлява ефективни екипи;
- Използва поощрението като централен елемент за управлението и оценката на организацията за неформално образование и търси да подобри собственото си функциониране и това на всички останали, работещи в нея;
- Въплъщава за всички актьори визията, целта и лидерството на организацията за неформално образование.

Развитие и използване на хора и на ресурси

- Подбира персонал с възможно най-високо качество;
- Осигурява ефективно управление и организация и разпределение на ресурсите за учене в рамките на съществуващия бюджет;
- Наблюдава пряко и преглежда използването на всички налични ресурси, за да се подобрят постиженията на учещите;
- Използва местната и по-широката общност, за да се осигури и максимализира потенциала за привличане на допълнителни централни и местни ресурси;

- Взима ефективно участие в тренинга на учителите;
- Прави така, че персоналът да е ефективно ангажиран съобразно собствените силни страни, а слабостите са идентифицирани и се вземат необходимите мерки.

Отчетност

- Снабдява с необходимата информация, съветва и оказва подкрепа за ефективно обучение, учене и за повишаване на стандартите за постижения;
- Представя точен отчет за функционирането на организацията за неформално образование във форма подходяща за различни актьори – учещи, местна общност, професионални асоциации, колеги;
- Упражнява ефективен надзор над финансовото управление и анализира ресурсите с оглед изпълнение на приоритетите и на тяхното влияние върху подобрието на организацията за неформално образование;
- Подготвя и предоставя информация за функционирането на организацията за неформално образование на различни аудитории – действа така, че да се получава добро качество за вложените средства.

Професионално знание и разбиране

- Принципи, рамки и теории, които подкрепят добрите практики в обучението и в ученето;
- Влиянието на собствената практика върху индивидите и върху тяхното учене;
- Начини за рефлексия, оценка и използване на изследванията за развитие на собствената практика и за споделяне на добрите практики с другите;
- Начини за общуване и за сътрудничество с колегите и с други актьори за увеличаване опита на учещите;

- Потребност от конфиденциалност, уважение и доверие при общуването по отношение на учещите;
- Важни нормативни изисквания и професионален кодекс;
- Организационни системи и процеси за регистриране: информацията на учещите има своя роля в цикъла на качество;
- Начини за прилагане на подобренията, основани на получавана обратна връзка;
- Сътрудничество с колеги извън организацията за неформално образование с цел съвместно развиване на кодекс за управление, за добри образователни практики, за изграждане и развитие на стандарти за неформално образование и за утвърждаване на неформалното образование в местната общност;
- Сътрудничество с мениджъри от сферата на формалното образование, за да се координират усилия, програми и мобилност на учещите.

Използвана литература:

1. Arlen Etllng. What is non-formal education. The Pennsylvania State University.2004.
2. Assembly of the Council of Europe. Recommendation 1437 / 3/4/2001/.
3. L'education pour le XXIe siècle ,1998.UNESCO Publishing.Paris.
4. L'education pour le XXIe siècle ,1998.UNESCO Publishing.Paris.
5. Улрих Бек, Що е глобализация, 2002, Sofia.
6. European Commission, White book on education and training. Toward a learning society, Brussels , November 1995.
7. Learning. The treasure within.UNESCO Publishing, 1996.
8. L'education pour le XXIe siècle ,1998.UNESCO Publishing.Paris.

9. Rogers Alan, Looking again at non-formal and informal education' towards a new paradigm, 2004.
10. Coombs P.H., Prosser R.C and Ahmed M. 1973 New paths for learning for rural children and youth NY UNICEF
11. Gabriel Carron, Roy A. Carr-Hill, Non-formal education: information and Planning issues. International Institute for Educational Planning, UNESCO. 1985.
12. Gabriel Carron, Roy A. Carr-Hill, Non-formal education: information and Planning issues. International Institute for Educational Planning, UNESCO. 1985.
13. Johnson R., Radical approaches to adult education. A reader, Routledge, 1988.
14. European Commission Teaching and Learning – Towards the Learning Society, 1995. <http://www.europa.eu.int/comm/education/lb-en.pdf>, accessed
15. European Commission. A Memorandum on Lifelong Learning, 2000 <http://europa.eu.int/comm/education/life/memoen.pdf>
16. European Commission. Communication: Making a European Area of Lifelong Learning a Reality, 2001. <http://www.europa.eu.int/comm/education/life/index.htm>.
17. Eraut, M. Non-formal learning, implicit learning and tacit knowledge, in F. Coffield (Ed) *The Necessity of Informal Learning*, Bristol: Policy Press. 2000.
18. Beckett D. and Hager P., Life work and learning: Practice in Postmodernity. Routledge. 2002.
19. Livingstone David, Adults' Informal Learning: definitions, gaps, findings and new research, NALL Working Papers N 21, 2002.

20. Livingstone David, Adults' Informal Learning: definitions, gaps, findings and new research, NALL Working Papers N 21,2002.
21. Gabriel Carron, Roy A. Carr-Hill, Non-formal education: information and Planning issues. International Institute for Educational Planning, UNESCO. 1985.
22. Hellen Colley, Phil Hodgkinson , Janice Malcolm. Informality and formality in learning : a Report for the learning and skills research centre. Lifelong Learning Centrum, University of Leeds, 2003.
23. Rogers Alan, Looking again at non-formal and informal education' towards a new paradigm, 2004.
24. Bibeau Roche, L'Education non-formelle a Quebec. IIEP, UNESCO, Paris, 1989.
25. Merriam S. The new update of Adult Learning Theory. Jossey Bass. 2001.
26. Knowles Malcolm, The modern practice of adult education, Follett, 1980.
27. European Commission. Communication: Making a European Area of Lifelong Learning a Reality, 2001.
<http://www.europa.eu.int/comm/education/life/index.htm>.
28. Introductory Note on Common European principles, 18.5.2004. Brussels.

